

Din Hizmetlerinde İLETİŞİM VE TEBLİĞ

EDİTÖR

Prof. Dr. Hasan Kâmil YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi Faruk KANGER

İstanbul, 2021

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

© Eserin her türlü basım hakkı anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

ISBN: 978-625-8490-47-3

Sertifika No: 50201

Kitabın Adı

Din Hizmetlerinde
İletişim ve Tebliğ

Yayın Yönetmeni

Hüseyin KADER
Adem SAYDAN

Editör

Prof. Dr. Hasan Kâmil YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Faruk KANGER

Kapak Tasarım

Halil YILMAZ

Baskı - Cilt

Matsis Matbaa Hizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51 Sefaköy-İstanbul
Tel: 0212 624 21 11 pbx Faks: 0212 624 21 17
Sertifika No: 40421

Bu kitap İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ adlı Tezli ve Tezsiz Yüksek Lisans Programı Müfredatına uygun olarak hazırlanmıştır.

1. Basım

Aralık 2021 / 1.000 adet basılmıştır.

İletişim

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.
Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sok. No: 7 Eyüpsultan / İstanbul
Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04
www.ensar nesriyat.com.tr siparis@ensar nesriyat.com.tr

İSLÂM MEDENİYETİNDE TEBLİĞ VE İRŞAT ÖNDERLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Adem Ergül*

1.13. GİRİŞ

İnsanın yeryüzü macerası bir tebliğci ile başlar. Hz. Âdem (a.s.), hem ilk insandır ve hem de önce kendisi olmak üzere ailesine ve nesline karşı görevlendirilmiş bir tebliğci diğer bir ifadeyle Hak ve hakikat davetçisidir. Âlemlerin Hâlıkı ve Rabbi, yarattığı insanı kendi haline bırakmamış, ona daha başlangıçta göz, kulak ve kalp gibi öğrenme vasıtaları lütfederek hem fitrî hidâyet vasıtaları ile teçhiz etmiş¹ ve hem de kendileri arasından elçiler seçerek, onlar vasıtasıyla hayat kılavuzu olacak mesajlarını kendisine ulaştırmıştır. Bu elçiler, kendilerine indirilene önce îman ederek Müslümanların ilki/öncüsü ve örneği olmuşlar ve sonra da bu mesajları en güzel bir üslupla diğer insanlara ulaştırmışlardır. Bu ulaştırma eylemine “tebliğ” denilmiştir. Tebliğe ilaveten, muhataplarının bu mesajların muhtevasını önce kabullenmeleri ve sonra da hayata geçirmeleri için de bir ömür mücâhede etmişlerdir. Kabul etmeye yönelik çağrılarına “davet”, icâbet ettikten sonra da gereğini nasıl yerine getireceklerine yönelik talim ve terbiye süreçlerine de genel anlamda “irşat” denilmiştir.²

Tebliğ ve irşat önderleri denilince ilk akla gelen öncelikle peygamberlerdir. İnsan topluluklarının bulunduğu ana merkezlerin hemen hepsine gönderilen bu elçilerin³ sayısını tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Zira Kur’an’ın beya-

* İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir ABD. Doktor Öğretim Üyesi (adem.ergul@izu.edu.tr)

1 en-Nahl 16/78.

2 Bu kavramlar hakkında farklı değerlendirmeler için bk. Bekir Topaloğlu, “İrşad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 22/454-455; Mustafa Çağrı, “Da‘vet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 9/16.

3 Fâtır 35/24.

nına göre Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bile peygamberlerin tamamının kıssası anlatılmamıştır.¹

Peygamberler, yaşadıkları dönem itibariyle vazifelerini hiç şüphesiz Hakk'ın kendilerine ihsan ettiği iktidar ve imkânları ölçüsünde en güzel şekilde yerine getirmeye çalışmışlardır. Vefatlarından sonra ise bıraktıkları bu ilim, irfan ve irşat mirası, bu mirasa sahip çıkan âlimler, arifler, müritler ve hatta duyarlı bütün müminler vasıtasıyla nesilden nesle aktarılmaya çalışılmıştır.

Tebliğ ve irşat silsilesi Hz. Muhammed (s.a.v.) Efendimiz dönemine kadar bu şekilde akıp gelmiştir. Bir ırmak misali zaman zaman bulanıklaşmış, zaman zaman mecrasından sapmış ise de Rahmân ve Rahim olan Yüce Mevlâ, ilâhî mesajın buharlaştığı, tahrif edildiği, mecrasından saptırıldığı dönemlerde, tekrar tekrar gönderdiği şerefli elçileri vasıtasıyla hakikati yeniden ihya ve ikmal etmiştir. Peygamberler vasıtasıyla insanlık âlemine bu anlamda gönderilen son hidayet mesajı Kur'ân-ı Kerim, son peygamber de Hz. Muhammed (s.a.v.) olmuştur. Din kemâl bulmuş ve Hakk'ın insanlığa bu yöndeki nimeti tamam olmuştur. Artık Hakk'ın razı olacağı din, adına "İslâm" denilecek olan bu dindir.²

Tüm insanlık ailesine yönelik gönderilen bu son dinin tebliğ, davet ve irşadı, bizzat Allah Resûlü tarafından, yaşadığı dönem ve ulaşılabilen çevre itibariyle eksiksiz bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Zaman ve mekân itibariyle ulaşamayan kişi ve beldelelere ulaştırılmak üzere de ümmete vekâlet ve vazife verilmiştir.³

Ümmet-i Muhammed'in böyle bir vazifesinin oluşu, âdeta varoluş misyonu gibidir. Âyet-i kerimede bu hakikat şöyle ifade edilir:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ

"Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah'a inanırsınız."⁴

Allah Resûlü (s.a.v.) de *"Bir âyet bile olsa benden duyduğunuzu başkalarına ulaştırın"*⁵ emri ile ümmetine böyle bir tebliğ sorumluluğu yükler.

Allah ve Resûlü'nün bu muradı, ümmet-i Muhammed'de muhtelif zaman ve mekânlarda farklı şekillerde elbette bir karşılık bulmuştur. İmânın tebliği, İslâmî ahkâmın talim ve terbiyesi, ihsan şuurunun yüreklere aşılması yolunda nice tebliğ ve irşat erleri tarih boyunca büyük bir cihat, içtihat ve mücâhedeye soyunmuş-

1 en-Nisâ 4/164.

2 el-Mâide 5/3.

3 Buhârî, "İlim", 9.

4 Âl-i İmrân 3/110.

5 Buhârî, "Enbiyâ", 50.

lardır. Bunların içinde âlimler, âmirler, arifler, mürşitler, nice meslek sahipleri ve tüccarlar vardır. Hulâsa ümmetin kavi iman sahibi ve samimi gayret ehli fertleri, kendi istidat, imkân ve iktidarlara ölçüsünde, yeryüzünde Hak ve hakikatin yardımcıları olmaya gayret etmişlerdir. Zira bu vazife, Hakk'ın verdiği bir vazifedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْخَوَارِجِينَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْخَوَارِجُونَ
نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ قَامَنْتَ طَائِفَةً مِنْ بَنِي إِسْرَآئِيلَ وَكَفَرْتَ طَائِفَةً فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَى
عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ

“Ey iman edenler! Allah'ın yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu İsa da havârilere, “Allah'a giden yolda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?” diye sorduğunda havârilere, “Allah'ın yardımcıları biziz” demişlerdi. Sonra İsrâiloğulları'ndan bir kısmı iman etmiş, diğer bir kısmı da inkâra sapmıştı. Biz inananları düşmanlarına karşı destekledik, böylece üstün geldiler.”⁶

Davet ve irşadın muhtevası da oldukça geniştir. Zira bu vazife, sadece hakikatin tebliği ile başlayıp biten bir hadise değildir. Bu “bilme ve bildirme” ile başlasa da “olma ve olgunlaştırma” ile devam etmesi gereken bir süreçtir. Kısaca “İslamlaşma süreci” olarak ifade edebileceğimiz bu tedrici yolculuk, İslam'ın tebliğiyle başlayan, talim ve terbiyesiyle devam eden ve nihâyet ihsan kıvamında bir kulluk seviyesine erişirmeyi hedefleyen güzel bir kul olma yolculuğudur. Fert planında durum bu olmakla birlikte, toplumları da Hak ve hakikatin hâkim olduğu ve her alanda adaletin gerçekleştirildiği bir cemiyet haline getirmektir. Nihâi hedef ise yeryüzünde fitne kalmayınca kadar, her seviyede ve çeşitlilikte davet ve irşat vazifesine devam etmektir. Bu yönüyle davet ve irşat vazifesi, kıyamete kadar ümmetin yerine getirmekle mükellef olduğu bir sorumluluktur.

Davet ve irşatta nasipler de farklı farklıdır. Kimileri bu yolda ilimleri ve irfanlarıyla öne çıkarken, kimileri de malı ve mülküyle davete omuz vermiş ve niceleri de güzel ahlâk ve hâllerleriyle temsili bir tebliğ ve irşadın mümessilleri olmuşlardır. İlim ehli, hakikatin beyanı, akılların iknâsı ve davetin ilmî temellerinin tespit (ictihad) ve talimine ağırlık verirken, irfan ehli gönülleri tutuşturmaya ve terbiyeye (tezkiye, mücâhede) odaklanmış, güzel ahlâk ve hâl ehli kimseler ise sergiledikleri Müslüman şahsiyetiyle nicelerinin gönül pencerelerinin İslam'a açılmasına vesile olmuşlardır. Nice âmirler de tebliğin önündeki engelleri kaldırmak (cihad), marufu emretmek ve münkerden alıkoymak için iktidarın yaptırım gücünü bu yolda kullanmışlardır.

6 es-Saf 61/14.

Bütün bu gerçekler şunu ortaya koyar ki, tarih boyunca farklı zaman ve mekânlarda ortaya çıkan ve çevresinde etki oluşturan mübelliğ ve davetçileri bütünüyle tespit etmek imkânsız gibidir. Nitekim sadece belli bölgelerin davetçilerinin hayatını konu olan ve onlarca cilt tutan biyografi çalışmaları da bu gerçeğin şahidi-dir. Bu itibarla “İslâm Medeniyetinde Tebliğ ve İrşat Önderleri” başlığı altında bir liste çalışması sunmak yerine, ümmetin hüsn-i zannına mazhar olmuş bazı davet ve irşat önderlerine örnek olma kabilinden yer verecek ve davet yolunda izledikleri usul ve üslûbu tespit etmeye çalışacağız.

Kitabımızın sınırları içinde şu isimlere yer verebileceğiz:

1. Mus‘ab b. Umeyr
2. Hasan el-Basrî
3. İmâm Rabbânî
4. Ebu’l-Hasen en-Nedvî

İsimleri geçen bu davetçiler hakkında elbette çok sayıda makale ve kitaplar kaleme alınmıştır. Biz burada onları bütün yönleriyle inceleyecek değiliz. Kitapta bize ayrılan bölümün imkanları içinde kısaca hayatlarına işaret edecek ve daha çok da davet ve irşatta takip ettikleri usul ve üslûba dikkat çekmeye çalışacağız.

1. MUS‘AB B. UMEYR (RADIYALLÂHU ANH)

1.1. Hayatı ve Kişiliği

Ebû Abdillâh (Ebû Muhammed) Mus‘ab b. Umeyr b. Hâşim el-Kureşî el-Abderî (ö. 3/625), Abdüddâr oğullarına mensup zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. İlk Müslüman olanlardan biridir. Araştırmacılar onun Müslüman olduğunda 25-26 yaşlarında bir genç olduğunu ifade ederler.⁷ Başlangıçta imanını gizli tuttuysa da durumu ortaya çıkınca onun da çile dönemi başlar. Aile ve çevre baskısı artınca da nübüvvetin beşinci yılında ilk kabile ile Habeşistan’a hicret eder. Mekke eşrafının Müslüman olduğu haberi üzerine Mekke’ye geri dönen Hz. Mus‘ab, Birinci Akabe Biatı’na kadar Mekke’de kalır. Bu biatten sonra Allah Resûlü’nün görevlendirmesiyle muallim olarak o zamanki ismi Yesrib olan Medine-i Münevvere’ye hicret eden ilk mühacir olur.⁸

Mus‘ab (r.a.) Mekke yıllarında güzel giyinen, her çeşit nimet içinde yaşayan, ailesinin göz nuru, yakışıklı, nezaketli ve sevimli bir delikanlıdır. Müslüman

⁷ Mehmet Salih Gündüz, “Mus‘ab b. Umeyr’in Hayatı Kişiliği ve İslam Tarihindeki Yeri”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/1, (Haziran 2017), 107.

⁸ Ahmed b. ‘Ali b. Hacer el-‘Askalânî, *el-İşâbe fî temyizi’s-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru’l-Kütübî-l-‘İlmiyye, 1415/1995), 6/98; Hüseyin Algül, “Mus‘ab b. Umeyr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 31/226.

olduktan sonra onun bu refah hali gitmiş, fakirliğin ve muhtaçlığın eserleri üzerinde görülmeye başlamıştır. Onu bu halde gören Allah Resûlünün bir gün gözleri yaşarır ve der ki: *“Dünyayı bütün ahalisiyle değiştiren Allah’a hamdolsun! Şu genç adama bakıyorum da Mekke’de Kureyş’in içinde anne ve babasının gözünde ve gönlünde ondan daha değerli bir delikanlı yoktu. En gözde nimetleri oydu. Onu bu konumdan çıkaran, Allah ve Resûlü’nün muhabbeti yolunda hayırlar elde etmekten başka bir şey değildi.”*⁹ Hatta Uhud günü şehid edildiğinde geriye sadece bir elbisesi kalmıştı da onu da kendisine kefen yapmışlardı. Rivayete göre bu elbiseyle başını örtseler ayakları açıkta kalıyor, ayaklarını örtseler başı açılıyordu. Bu hali gören Allah elçisi, baş tarafını örtmelerini, ayak tarafını da izhir denilen otla kapatmalarını istemişti.¹⁰

Hayır avcısı bir kişiliği vardı. Onun bu özelliği sebebiyle kendisine “Mus‘abu’l-hayr” lakabı verilmişti. Onun ilk muallim olarak seçilmesinde, Dâru’l-Erkam’ın ciddi bir talebesi olması, dini doğru kavraması, ağırbaşlılığı, dirayeti, genç oluşu, zarafeti, söz ve beden dili itibarıyla nitelikli bir iletişim diline sahip olması etkili olmuştur denilebilir. Bunlarla birlikte köklü bir ailede ve döneminin önemli bir kültür şehri olan Mekke gibi bir şehirde yetişmiş olmasının da bu tayinde belirleyici bir unsur olduğu ifade edilebilir. Zira vazife yapacağı alan, sıradan bir köy ya da şehir değil, okuryazar oranı nispeten fazla olan Yahudilerin de ikamet ettiği Yesrib’ti. Hakk’ın daveti sıradan bir davet olmadığından böyle bir seçim zaruriydi. Davanın tebliği kadar, kiminle temsil edildiği de önemliydi. Temsil ise bir ahlâk ve şahsiyet üzerine bina edilebilirdi. İşte Mus‘ab b. Umeyr, böylesi bir özelliğe ve liyakate sahip olması sebebiyledir ki, Allah Resûlü’nün gözüne ve gönlüne münasip görünmüş ve böylesine şerefli bir vazifeye vazifelendirilmişti. Yesrib’in Medîne-i Münevvere’ye dönüşümünün zeminini oluşturma sorumluluğu omuzlarına yüklenen bu aziz sahâbi, Resûlullah’ın yüzünü tebessüm ettirecek bir davet ve irşat hizmeti ifâ etmiş ve Habibullah’ın iltifatına nail olmuştur.

Mus‘ab, Allah Resûlünün Medine’ye hicretinden sonra yanından hiç ayrılmamıştır. Hicretin ikinci yılında gerçekleşen Bedir Gazvesinde muhâcirlerin sancaktarlığını yapmıştır. Üçüncü yılda gerçekleşen Uhud Savaşında ise yine sancak onun eline verilmiştir. O zor günde müşriklerin saldırılarına karşı Allah Resûlü’nün etrafında bulunan yiğitlerden biri de odur. İbn Kamietu’l-Leysî peygamber

9 Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’, *et-Tabakâtu’l-Kubrâ*, nşr. ‘İhsan ‘Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdir, 1388/1968), 3/116.

10 Buhârî, “Cenâ’iz”, 27, “Meğâzî”, 17, 26; Müslim, “Cenâ’iz”, 44; İbn Hacer, *İsâbe*, 6/98.

zannıyla Mus'ab'a hücum ederek şehid olmasına sebep olmuştur. Mus'ab şehid edildiğinde henüz kırklı yaşlarda bulunuyordu.¹¹

1.2. Davet ve İrşadı

Bütün davalar, liderin etrafında oluşan ekiple birlikte yayılır ve güçlenirler. Bu sebeptendir ki peygamberler de kendilerine yardım edecek kimseler aramışlar ve “Allah’ın davasında bizim yardımcılarımız kimler olacak!” diyerek¹² muhatapları arasından kendilerine yol refiki ve dava arkadaşı istemişlerdir. Hâtemü’l-enbiyâ (s.a.v.) Efendimize bu yolda mallarıyla ve canlarıyla destek olan bahtiyarlar; “peygamberin arkadaşları” anlamında “ashâbu’n-nebi” diye isimlendirilmiş ve “sahabe-i kirâm” diye anılmışlardır. Bu zümrenin içinde yer alanların her biri elbette aynı derecede değildir. Âyet-i kerimede şöyle buyrulur:

“Mü’minlerin içinden öyle yiğitler vardır ki Allah’a verdikleri söze sadık kalmışlardır; onlardan kimi bu uğurda can vermiş ve kimileri de böyle bir sonu beklemektedirler. Onlar vaadlerini asla değiştirmemişlerdir.”¹³ Allah Resûlünün şehadetiyle Mus'ab b. Umeyr de bu yiğitlerden biridir.¹⁴

Mekke’de oluşturulan ve bir anlamda “İlk İslâm Mektebi” diyebileceğimiz “Dâru’l-Erkam”ın en müdavim talebelerinden biri Mus'ab’dı. Her türlü meşakkate rağmen Habîbullah’ın mübarek yüzünü görmek ve ondan İslâm’ı en güzel şekilde öğrenmek için büyük bir aşkla bu mektebe devam ediyor ve gün gün geliyordu. Söz dili, beden dili ve şahsiyet dili itibarıyla davetçi ve muallim olabilecek özelliklere sahipti. Bu yönüyle bu dinin “Muallim-i evvel”i olan Hz. Peygamberin dikkatini çekiyordu. Hiç şüphesiz çok özel ilgisine de mazhar oluyor, şefkat nazarlarını üzerine çekiyordu. O, istidat, bilgi ve temsil yönüyle muallim bir davetçi olacak kıvama da gelmişti.

Nübüvvetin on ikinci senesinde (621) Mekke’de, Mescid-i Haram’a 3 km. uzaklıkta Akabe denilen mevkide, 12 kişilik Medine’li (Yesrib) bir grup Müslüman olmuş ve Allah Resûlüne biat etmişlerdi. İslam tarihinde “Birinci Akabe Biati” olarak bilinen bu biatten sonra onların da talebi üzerine Allah Resûlü (s.a.v.), kendilerine dini öğretmek, indirilen âyetleri tebliğ etmek ve namazlarını kıldırmak üzere Mus'ab b. Umeyr’i mübelliğ, davetçi ve muallim olarak Yesrib’e göndermiştir.¹⁵

11 Gündüz, “Mus'ab b. Umeyr’in Hayatı”, 134-135.

12 Âl-i İmrân 3/52.

13 el-Ahzâb 33/23.

14 İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/121.

15 Ebu Muhammed Abdulmelik b. Hişam, *Siretü n-Nebeviyye*, thk. Ömer Abdusselam, (Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-Arabi, 1990), 2/82; Ahmet Önkol, “Akabe Biatları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2/211.

Ensâr-ı kiramdan Es'ad b. Zürrâre'nin evine yerleşen Mus'ab, onun ve ilk Müslümanların da desteğiyle tebliğ, davet ve irşat vazifesine başlamış olur.¹⁶

Yesrib'te Evs ve Hazrec ismiyle bilinen iki köklü kabile vardı. Aralarında ceng ü cidal eksik olmazdı. Mus'ab, önce tebliğ ortamını, kültürünü ve tarihini öğrendi. İşin başında ziyaretler, tanışmalar gerçekleştirdi ve daha çok, insanları dinledi. Yeni Müslüman olmuş kimselerle kardeşleşti. Onların yakınlarıyla ilgi kurdu. Kabile ileri gelenleriyle ve etrafında itibar gören kimselerle daha özel ve etkili ilgiler kurdu. Es'ad b. Zürrâre, çoğu zaman aracılık rolünü üstleniyordu. Mus'ab, güzel ahlâkı, Kur'ân-ı Kerim'i güzel ve etkili okuyuşu, nezaketi ve ağırbaşlı iletişim üslûbuyla gönüllerde bir saygınlık oluşturdu. Onun davet usul ve üslûbuna güzel bir numune olması bakımından Sa'd b. Muaz ve Üseyd b. Hudayr'ın Müslüman oluş hikâyesi hem dikkat çekici ve hem de davetçilere yol gösterici bir örnektir. Şöyle ki:

Bir gün Es'ad b. Zürrâre, Mus'ab'ı da yanına alarak Abdüleşhel oğulları ve Zafer oğullarının mahallesine doğru yola çıktılar. Zafer oğullarına ait bir bahçeye vardılar. Yanlarında daha önce Müslüman olmuş birkaç kişi de vardı. Abdüleşhel oğullarının saygı duyulan büyüklerinden olan Sa'd b. Muaz ve Üseyd b. Hudayr henüz Müslüman olmamışlardı. Sa'd, Es'ad b. Zürrâre'nin teyzesinin oğluydu. Es'ad'ın Mus'ab'ı da yanına alarak mahallelerine geldikleri haberini alınca endişelenmiş ve Üseyd'in yanına giderek:

“Ne duruyorsun! Kalk da bizim zayıflarımızı aldatıp yoldan çıkarmak için bizim mahallemize gelen bu iki adamın yanına git. Onları engelle. Bir daha da bizim yöremize gelmesinler. Es'ad b. Zürrâre benim akrabamdır. Kendisini de severim. Aramız bozulsun istemem. Eğer o, teyzemin oğlu olmasaydı bizzat ben giderdim.”

Bu sözler üzerine Üseyd b. Hudayr, hemen mızrağını aldı ve sonra da o ikisinin yanına gitti. Es'ad b. Zürrâre onu görünce Mus'ab'a dedi ki:

“Bu gelen kişi, kavminin ileri gelenlerinden biridir. Onunla güzelce konuş ve kendisini İslâm'a davet et.” Mus'ab da:

“Oturursa elbette konuşuruz” dedi.

Üseyd, yüksek sesle ağır sözler söyleyerek yanlarına geldi ve dedi ki:

“Burada ne işiniz var! İçimizdeki zayıf kimseleri mi kandırıyorsunuz? Canınız kıymetliyse hemen bu beldemizi terk edin.”

Mus'ab sakın ve vakur bir şekilde şöyle dedi:

¹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/219.

“Oturmaz mısınız? Eğer söyleyeceğim şeyler hoşuna giderse kabul eder, gitmezse reddedersin.” Bunun üzerine Üseyd:

“Vallahi insaflı birine benziyorsun. Akıllıca bir şey söyledin.” dedi ve mızrağını yere saplayıp yanına oturdu.

Mus‘ab İslâmiyet hakkında bilgi verdikten sonra kendisine Kur‘ân‘dan bir bölüm okudu. Kur‘ân-ı Kerim‘i dinleyen Üseyd‘in hali değişti ve:

“Bu kelâm, hayret edilecek derecede güzel bir kelâm! Siz bu dine girmek istediğiniz zaman ne yapıyorsunuz?” diye sordu. Onlar da:

“Önce gusledeceksin sonra da kelime-i şهادet getireceksin” dediler. Bunları yerine getirdikten sonra Üseyd dedi ki:

“Benim arkamda bir adam var ki, eğer o size tabi olursa onun kavminden hiçbir kimse ona karşı gelmez ve hepsi onun izinde olur. Ben gideyim şimdi onu size göndereyim. O Sa‘d b. Muaz‘dır.”

Sonra oradan ayrıldı ve Sa‘d‘ın yanına vardı. Bir şeyler olduğu yüzünden belli oluyordu. Ne olduğunu sorduysa da yerinde duramayıp daha fazla bilgi sahibi olmak için bizzat gitmeye karar verdi. Üseyd de onun gitmesini sağlayacak bir başka özel bir bilgi daha verdi ve dedi ki:

“Hârîse oğulları, Es‘ad b. Zürâre‘yi öldürmek için ona gitmişler. Onlar Es‘ad b. Zürâre‘nin senin teyzenin oğlu olduğunu bildikleri halde, sana verdikleri ahdi bozmak ve sana hakaret için onu öldüreceklermiş.”

Bu söz Sa‘d‘ın daha da canını sıkıyordu. Hemen kalktı ve Mus‘ab ve Es‘ad‘ın bulunduğu bahçeye doğru yöneldi. Kızgın ve ağır sözler söyleyerek başlarına dikildi ve Es‘ad b. Zürâre‘ye:

“Ey Ebû Umâme! Allah‘a yemin ederim ki, eğer benimle senin aranda akrabalık bağı olmasaydı, istemediğimiz bu faaliyeti burada gösteremezsiniz.” dedi. Bunun üzerine Mus‘ab, Sa‘d‘e baktı ve:

“Oturmaz mısınız? Bir dinleyin isterseniz. Söyleyeceklerim hoşunuza giderse kabul eder, gitmezse biz de hoşlanmadığınız şeyi bir daha yapmayız.” dedi.

Onun bu nezaketine kaşı Sâ‘d yumuşadı ve yanlarına oturdu. Mus‘ab da kendisine İslam hakkında bilgiler verdi ve Kur‘ân-ı Kerim‘den âyetler okudu. Yüzünde ve halinde kabul emareleri görünüyordu. Beklenen oldu ve o da Üseyd gibi İslâm‘la şereflendi. Sonra da mızrağını alıp kavminin yanına geldi. Üseyd de onunla beraberdi. Sa‘d b. Muaz‘ın kavmi olan Abduleşhel oğulları onu görünce dediler ki:

“Allah’a yemin ederiz ki, Sa’d gittiği gibi dönmüyor. Halinde bir farklılık var.” Kavminin garip bakışları karşısında Sa’d onlara şöyle dedi:

“Ey kavmim! Benim sizin yanınızda itibarım ve kıymetim nedir?” Dediler ki:

“Sen bizim efendimizsin, fazilet ve olgunluk yönüyle en üstünümüzsün.” Bunun üzerine Sa’d sözlerine şöyle devam etti:

“Sizler de benim gibi Allah ve Resûlüne iman etmediğiniz sürece, kadın olsun erkek olsun sizin içinizden kimseyle konuşmayacağım.”

Onun bu sözü üzerine daha akşam olmadan Abdüşhel oğullarının hepsi Müslüman oldu.¹⁷

Sa’d b. Muaz ve Üseyd b. Hudayr’ın Müslüman olmaları Mus’ab b. Umeyr’in işini kolaylaştırmıştı. Mevcut Müslümanlar için de büyük bir moral olmuştu. Bir yıllık davet ve irşat hizmeti güzel sonuçlar vermişti.

Bu süreçte, -farklı rivâyetler ve değerlendirmeler söz konusu olsa da- Allah Resûlü’nün izniyle ve Es’ad b. Zürâre’nin delaletiyle, Medine-i Münevvere’de ilk cumanın kılınışı da Mus’ab b. Umeyr tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁸

Bir yılın sonunda, yetmiş kişilik Müslümanlardan oluşan bir kabile ile Mus’ab b. Umeyr Mekke’ye gittiler. Allah Resûlüne (s.a.v.) bir yıllık faaliyet raporu sunuldu. Rahmet peygamberinin gönlü mesrur olmuş ve sevinci yüzüne vurmuştu. “İkinci Akabe, Biati” diye bilinen hâdise, işte bu kabilede bulunan Müslümanlarla yapılmıştı.

Mus’ab b. Umeyr, Mekke’ye bu gelişinde yaklaşık üç ay kadar kalmış ve Resûlüllâh’ın hicretinden on iki gün önce yeniden Medine’ye geri dönmüştür.¹⁹ Bu dönüşünde ise Sa’d b. Muaz’ın evine misafir olmuştur.

Hiz. Peygamberin hicretinden sonra muhacirlerle ensar arasında gerçekleştirilen kardeşleşmede (muâhât) Allah Resûlü Mus’ab b. Umeyr’i, hem muhacirlerden Sa’d b. Ebî Vakkas ile ve hem de ensar-ı kiramdan Halid b. Zeyd Ebû Eyyûb el-Ensârî ile kardeş yapmıştır. Bir başka rivayete göre yine ensardan Zekvân b. Abdi Kays ile kardeş kıldığı nakledilmiştir.²⁰

17 İbn Hişam, *Siretü'n-nebevîyye*, 2/83-84; Gündüz, “Mus’ab b. Umeyr’in Hayatı”, 121-124.

18 Gündüz, “Mus’ab b. Umeyr’in Hayatı”, 124-128.

19 İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/119.

20 Gündüz, “Mus’ab b. Umeyr’in Hayatı”, 129-130.

1.3. Usul ve Üslûbu

Mus‘ab b. Umeyr’in bir davetçi olarak temel özellikleri ve irşadındaki usul ve üslûbu hakkında şunları söylemek mümkündür:

- Dönemin merkez şehirlerinden biri olan Mekke’de yaşamış olmanın tabii bir sonucu olarak kültürel bir altyapıya sahip oluşu, onun iletişim becerilerinde etkili olmasına vesile olmuştur.
- Allah Resûlü’nün yanında yeteri kadar bulunma imkanına sahip olması, kendisini din hakkında sıhhatli bir bilgi birikimine erdirmişti.
- Fıtraten sahip olduğu ağırbaşlılık, dirayet, teenni ve hilm vasıfları, muhatapları üzerinde tesir icra etmesinde etkili olmuştur.
- Hak ve hakikat uğruna dünya menfaatlerini ve zevklerini bir kenara bırakabilecek bir kararlılık ve iman kuvvetine sahip oluşu da onun hasbî bir duruş sergilemesinde son derece önemli bir vasıftır.
- Muhatabına saygısı, özgüveni, cesareti, izzetli duruşu ve ikna gücüne ilaveten iletişimdeki nezaket ve zarafeti, muhataplarında hem saygı uyandırmış ve hem de onların gönül kilitlerini açan bir anahtar olmuştur.
- İrşadında kendi sözünü giriş cümlesi yaptıktan sonra özellikle muhataplarını Kur’ân-ı Kerim’in nûrânî ve Rabbânî nefhasıyla doğrudan buluşturmaya ehemmiyet vermesi, dikkat edilmesi gereken önemli bir tebliğ ve davet usûlüdür.
- Kavim ve kabileleri nazarında itibarlı şahıslarla nitelikli ilişkiler kurarak onları kazanması, faaliyetlerinin bereketli sonuçlar doğurmasında etkili olmuştur.
- İman edenlerden oluşturduğu bir ekiple hareket etmesi de davet ve irşat bakımından teşkilatlanmanın önemine bir örnek teşkil ettiği söylenebilir.
- Davanın lideri olan Allah Resûlüne bağlılık, muhabbet ve sadakati de kendisini merkeze koymaması anlamında önemlidir. Böylesi bir davranış, tebliğ ve daveti şahsî emellerine ve arzularına vasıta yapmama bakımından önemlidir.
- Dava uğruna adanmışlığını da şehadetiyle ispat etmiş ve böylece Allah’a verdiği söze sâdık olan gerçek erlerden olduğunu göstermiştir.

2. HASAN-I BASRÎ (ÖL. 110/728)

2.1. Hayatı, Kişiliği ve Eserleri

Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî, hicrî 21 milâdî 642 yılında Medine’de doğar. Babası Yesâr’ın, Irak’ın fethi sırasında Basra yakınlarındaki Meysân kassabasından Medine’ye getirilen esirlerden olduğu söylenir.²¹ Annesi Hayre ise Resûl-i Ekrem’in eşi Ümmü Seleme’nin azatlısı ve hizmetkârıdır. Bundan dolayı Hasan’la daha çok Ümmü Seleme validemiz ilgilenmiş, bilgili ve hakîm bir kişi olarak yetişmesinde büyük rolü olmuştur.²²

Yetmiş Bedir gazisi olmak üzere 120 kadar sahabeye yetişmiş olan ve tabiin neslinin büyüklerinden sayılan Hasan-ı Basrî, on iki yaşında iken Kur’an’ı ezberler. Vâdilkurâ’ya giderek kendini ilme verir. En çok istifade ettiği sahabelerin başında Enes b. Mâlik gelir.

Hz. Ali’nin hilâfeti döneminde Basra’ya yerleşir. Basra valisi Süleyman b. Harb’in verdiği kadılık görevini bir süre ücret almadan yaptıktan sonra istifa ederek ilim ve vaazla meşgul olmaya başlar. Çok sayıda öğrencisi olur. Eyyûb es-Sahtiyânî, Katâde b. Diâme, Vâsıl b. Atâ, Mâlik b. Dînâr ve Mübârek b. Fedâle bunlardan bazılarıdır.²³

Hasan-ı Basrî, Muâviye zamanında Rebi‘ b. Ziyâd’ın kumanda ettiği bir sefere katılarak Rebî’e kâtiplik yapar. Mühelleb b. Ebû Sufre kumandasında Kâbil üzerine gönderilen bir orduya da katılır. Bu iki sefer dışında hayatını Basra’da ilim, irfan ve vaazlarla geçirir. Hicrî 110, milâdî 728 tarihinde de burada vefat eder. Rahmetullahi aleyh.

Kaynakların verdiği bilgiye göre Hasan-ı Basrî, vaaz ve sohbetleri dinleyenler üzerinde derin etki bırakan önemli bir şahsiyetti. Fesahat ve belagatte örnek gösterilirdi.²⁴ Özlü ve hikmetli konuşurdu. Dünyaya karşı zâhidâne tutumu, cömertliği ve güzel ahlâkıyla çevresinde hem saygı uyandırır ve hem de gönüllere girerdi. Hüznü sürûruna galipti. Devamlı Kur’ân-ı Kerim okurdu. Ashâb-ı kirâma saygısı, muhabbeti ve hayranlığı ziyadeydi. Hatta insanların İslâm’ın güzelliklerinden uzaklaştığını ifade ederken kimi zaman şöyle söylerdi:

“Yetmiş Bedir gazisine yetiştim. Onlar, üzerlerine sade bir giysi olan yünden elbise giyerlerdi. Siz onları görseydiniz deli derdiniz; onlar da sizin hayırlı

21 İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 7/156.

22 Süleyman Uludağ, “Hasan-ı Basrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 16/291.

23 İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 7/175; Uludağ, “Hasan-ı Basrî”, 16/291.

24 Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve’l-tebyîn*, nşr. Abdüsselâm M. Hârûn (Kahire: 1388/1969), 1/211.

saydığınız kimseleri görselerdi artık ahlâkın kalmadığına hükmederlerdi. Bir de kötülerinizi görselerdi bunların hesap gününe bile inanmadıklarını söylerlerdi. Ben öyle topluluklar tanıdım ki, onlar için dünya, ayaklarını bastıkları topraktan bile daha değersizdi.”²⁵

Hız. Osman'ın şehid edilmesi, Cemel ve Sıffin savaşları, Kerbelâ Vak'ası gibi birçok fitneye şahit olan Hasan-ı Basrî, bu konularda da hak ve hakikati çekinmeden ortaya koymuş ve halkın takdirini kazanmıştır.²⁶

Pek çok sahabîden hadis rivayet etmiştir. Halkın hüsn-i teveccühüne mazhar olmuş ve kendisine “Basra halkının şeyhi”, “Basralılar'ın imamı” gibi ünvanlar verilmiştir. Hatta Zehebî kendisi için “şeyhu'l-İslâm” tabirini kullanmıştır. Sûfiler ise “İmâmü'l-muttekîn” ve “Fütüvvet lideri” gibi vasıflarla kendisinden söz etmişlerdir. Dinî hayatta Allah sevgisini temel kabul eden tasavvufî anlayışa karşılık Hasan-ı Basrî, Allah korkusunu esas alan Basra zühhd okulunun temsilcisi ve önderi sayılmıştır.²⁷ Tasavvufî hayatın vücut bulmasını sağlayan ve ona mânevî zemin hazırlayan takvâ sahibi tâbiîlerden biri kabul edilir. Bu bakımdan sûfî tabakat kitaplarında ona geniş yer verilmiş, fikirleri ve menkıbeleri üzerinde önemle durulmuştur. Tarikat silsilelerinde ismine yer verilmiştir. Bir silsileye göre kendisi Huzeyfe b. Yemân vasıtasıyla Hız. Peygamberden feyz almış ve bu feyz Hâris el-Muhâsibî ile devam etmiştir. Bu silsile daha çok Kuzey Afrika'da yaygındır. İkinci silsile Hız. Ali, Hasan-ı Basrî, Habîb el-Acemî, Dâvûd et-Tâî ve Ma'rûf-i Kerhî; üçüncüsü de Enes b. Mâlik, Hasan-ı Basrî, Ferkad Sencî, Ma'rûf-i Kerhî şeklinde devam eder. Ayrıca Hasan-ı Basrî'nin Hız. Ali'den veya Kümeyl b. Ziyâd'dan hırka giydiğine de inanılır.²⁸

Eserleri:²⁹

1. *Risâle ilâ 'Abdilmelik b. Mervân fi'l-kader*. En meşhur risâlesidir. Ehl-i sünnet'te bulunmayan katı cebir anlayışına karşı yazıldığını söylemek mümkündür. Risâle, Mu'tezilî âlim Kādî Abdülcebbâr'ın *Fazlî'l-i tizâl* adlı eseri içinde iktibas edilmiştir (nşr. Fuâd Seyyid, Tunus 1393/1974, s. 215-223). Önce H. Ritter (*Isl.*, XXI [1933], s. 67-83), ardından “Risâle fi'l-kader” adıyla Muhammed İmâre (*Resâ'ilü'l-'adl ve't-tevhîd* içinde, Kahire 1971, s. 81-93) ve Mâcid Fahrî (*el-Fikrû'l-ahlâkî el-'Arabî* içinde Beyrut 1978, I, 17-28) tarafından yayımlanan risâleyi

25 Ebû Nuaym Ahmed b. 'Abdullâh b. Ahmed el-İsbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ' ve Tabakâtu'l-Aşfiyâ'* (Mısır: 1394/1974), 2/134.

26 Uludağ, “Hasan-ı Basrî”, 16/291-292.

27 Hasan Kâmil Yılmaz, *Gönül Erleri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1991), 16.

28 Uludağ, “Hasan-ı Basrî”, 16/292.

29 Eserler ve bazı değerlendirmeler için bk. Uludağ, “Hasan-ı Basrî”, 16/292.

Lütfi Doğan ve Yaşar Kutluay Türkçe'ye çevirmişlerdir (*AÜİFD*, III/3-4 [1954], s. 75-84).

2. *Risâle fi fazli Mekke*. Şehirlerin faziletine dair yazılmış ilk eserlerden olup Köprülü (*Risâle fi fazli'l-mücâvere bi'l-Beyti'l-'atîk* adıyla nr. 1603/1) ve Süleymaniye (Ayasofya, nr. 1849; Esad Efendi, nr. 3634/18) kütüphanelerinde nüshaları bulunmaktadır. Eserin Kahire baskısı yanında (1320) Sâmi Mekkî el-Ânî tarafından *Fezâ'ilü Mekke ve's-sekeni bihâ (fihâ)* adıyla gerçekleştirilmiş bir neşri daha vardır (Küveyt 1980).

3. *et-Tefsîr*. Bu eserin Amr b. Ubeyd tarafından rivayet edildiği ve daha sonraki kaynaklarda kendisinden iktibaslarla bulunulduğu zikredilmektedir (Massignon, s. 177; Brockelmann, *GAL*, I, 66; Cerrahoğlu, s. 157, 159). Günümüz araştırmacılarından Muhammed Abdürrahîm Muhammed, Hasan-ı Basrî'nin çeşitli kaynaklarda nakledilen tefsirle ilgili görüşlerini bir araya getirerek *Tefsîrü'l-Hasan el-Basrî* adıyla neşretmiştir (I-II, Kahire, ts.).

4. *el-Ferâ'iz (Erba'a ve hamsûn ferâ'iz)*. Değişik adlarla çeşitli kütüphanelerde nüshaları bulunan eser halk arasında "Elli Dört Farz Risâlesi" olarak bilinir (Levent, s. 83-84).

5. *Şürûtü'l-imâme*. Hasan-ı Basrî'ye nisbet edilen ve namazdaki imâmetin şartlarını konu olan bu risâlenin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir nüshası mevcuttur (Hacı Mahmud Efendi, nr. 1934/6).

6. *el-İstiğfârâtü'l-münkîze mine'n-nâr*. Süleymaniye Kütüphanesi'nde nüshaları bulunan risâle (Uşşâkî, nr. 45/1; Kasidecizâde, nr. 721/2) *İstiğfârât mensûbe li'l-İmâm el-Hasan el-Basrî* adıyla yayımlanmıştır (Mekke 1402/1982).

7. *ez-Zühd*. Hasan-ı Basrî'nin ibadet, ihlâs, tevekkül, doğruluk, tevazu, kanaat gibi konulara dair sözlerinden derlenen eser, Muhammed Abdürrahîm Muhammed tarafından başına Hasan-ı Basrî'nin hayatı ve yaşadığı dönemle ilgili bir mukaddime eklenerek yayımlanmıştır (Kahire 1991).

Hasan-ı Basrî'nin devrin âlim ve yöneticilerine yazdığı bazı mektuplar, Ahmed Zekî Safvet'in *Cemheretü resâ'ili'l-'Arab* adlı eserinde neşredilmiştir (Beyrut, ts., II, 233-234, 324-334). Hasan-ı Basrî'ye bunlardan başka *el-Kırâ'e, Nüzûlü'l-Kur'ân, Kitâbü'l-'Aded fi'l-Kur'ân, Risâle fi't-tekâlif* ve *Kitâbü'l-İhlâş (Hediyyetü'l-'ârifîn*, I, 265) gibi risâleler de nisbet edilmektedir (Ebû Nuaym, I, 134; Sezgin, I, 592-593).

2.2. Davet ve İrşadı

Hasan-ı Basrî, Allah'ın kullarını irşat edip hak ve hakikati hatırlatmayı en önemli sorumluluklarından birisi olarak görmüştür. Kendisi özellikle yetiştiği sahabelerden görüp işittiği güzellikleri kendi dönemine taşımak adına bir misyonu olduğuna inanmış ve bunun derdini taşımıştır. Gerçek hayatın ahiret hayatı olduğu ve dünya hayatı ile mutmain olmanın ve ona sevdalanmanın kulluk yolunda büyük bir engel ve hatta birçok günahın işlenmesinin başlıca sebebi olduğuna inanmıştır. Kendisi dünyaya karşı zâhidâne bir hayat tarzını benimsemiştir. Sözüyle yaşantısı birbirine uyduğu için de muhatapların gözünde ve gönlünde etkin bir şahsiyet haline gelmiştir. Sözleri son derece tesirli, düşündürücü, uyarıcı ve yönlendiricidir.

Onun daveti, her kademede karşılık bulur. Toplumun zengin-fakir, amir-memur, şöhretli ya da şöhretsiz hemen hepsi üzerinde tabii bir otoritesi oluşmuştur. Hayatı boyunca fitne ve isyanlara karşı muhalif bir tutum içinde olmuştur. Devlete karşı isyanın daha büyük fitnelere sebebiyet vereceğini ifade ederek böylesi girişimlere hiçbir zaman destek vermemiştir.

Devrinin idarecilerine yönelik kimi zaman yüz yüze, kimi zaman da mektuplar göndererek uyarılarda bulunmuş ve onlara hayrı ve iyiliği tavsiye etmiştir. Ömer b. Abdülaziz ile mektuplaşmaları meşhurdur. Abdülmelik b. Mervan'la da mektuplaşmaları olmuştur. Haccac'a karşı uyarıları da tabakât kitaplarında uzun uzun anlatılmıştır.³⁰

İlmî birikimini sürekli geliştirmekten hiçbir zaman geri kalmamakla birlikte, bu birikimini her fırsatta halkla paylaşmanın bir yolunu da bulmayı daha fazla önemsemiştir. Özellikle tefsir ve hadis ilminde döneminde parmakla gösterilen bir birikime sahiptir.³¹ Basra Mescidi'nde verdiği dersler, çok sayıda kimsenin istifade ettiği ilim meclisleri olmuştur. İlminin genişliği istifadeyi de artırmıştır. Ebû Hayyâm bu durumu şöyle anlatır:

“Hasan-ı Basrî, dinleyicilerine muhtelif alanlardan bahsettiği için farklı gayelere sahip kişiler onun ilim halkasında bir araya geliyorlardı. Kimi ondan hadis alıyor, kimi tefsire dair bilgilerinden daha çok istifade ediyor, bir başkası helal ve harama dair fikhî hükümler hakkındaki bilgisini artırıyor, bazıları da onun derin ve etkileyici vaaz ve nasihatlerinden faydalanıyordu. O bütün bu ilimleri kendinde toplamış engin bir deniz, etrafını aydınlatan güçlü bir kandil gibiydi.”³²

30 Etem Levent, *Hasan-ı Basrî'nin Hayatı Öğretim ve Tefsir Yöntemi* (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2005), 96-101.

31 Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-Hasenü'l-Basrî* (Kahire: el-Muhtârü'l-İslâmî, 1978), 13.

32 Şihâbuddin Ebû Abdillâh Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, tah. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, 1993), 5/2113.

İlmî birikim, davet ve irşat erinin en önemli azığıdır. İlme ihlâs, istiğna ve zühdün eşlik etmesi de sahibinde vakar ve heybet oluşturur. Hikmetli söz ve davranışa bir de güzel konuşma eklenirse, böylesi bir davetçinin gönüller üzerinde etkili olması tabiidir. İşte bütün bu vasıflar Hasan-ı Basrî’de bir araya gelmiştir.

Onun evi de bir ilim ve irfan ocağı gibi hizmet görmüştür. Zehebi’nin (öl. 748/1347) ifadesine göre mescitteki meclisi umumî idi; ona herkes gelebiliyor ve orada her ilimden konuşulabiliyordu. Evindeki meclis ise hususiydi; daha ziyade özel dostları (ihvân) ile daha ince meseleler burada paylaşılıyordu.³³

Gözü yaşlıydı ve âhiret endişesi yüzüne ve sözlerine yansırı. Bir defasında Muhammed b. Vâsî, Sâbit b. Muhammed el-Bünânî’nin meclisinde bulunur. Görür ki o, meclisinde gülüp eğlenmekle meşgul. O vakit Sâbit’e şöyle söyler:

“Allah sana âfiyet versin. Gördüm ki, meclisinde şakalaşmakla, gülüp oynamakla vakit geçiriyorsun. Halbuki biz Hasan-ı Basrî’nin meclisinde bulunurduk. Yanımıza geldiklerinde, sanki o âhiretten dönmüş de bize oranın dehşet ve azametine bahseder gibi olurdu.”³⁴

Cömert kişiliği ile maruftu. Misafirsiz neredeyse yemek yemezdi.³⁵ Evi misafirlerle dolup taşardı. Hatta bir defasında sabahın erken saatlerinde gelip de bir türlü ayrılmak istemeyenlere karşı oğlu dayanamayıp müdahale etmek durumunda kalmış ve:

“Şeyhi biraz rahat bırakınız; onu çok yoruyorsunuz. Biliyor musunuz, şu ana kadar o daha bir şey yememiş ve içmemiştir”, demişti. Bunu duyan babası oğluna müdahale ederek:

“Sus evlat! Allah’a yemin ederim ki, gözüme onları görmekten daha güzel gelen başka bir şey yoktur.” diyerek oğlunu uyarmıştır.³⁶

Etkili insanların ortak özelliklerinden biri de hiç şüphesiz cömertliktir. Cömertlik birçok güzel hasletin merkez kavramıdır. Merhamet, tevazu, affedicilik, îsar gibi nice ahlâkî faziletler, cömertliğe eşlik eden erdemlerdir. Gönle açılan yollar da çoğu zaman bu güzelliklerin eşlik ettiği nitelikli ilgiler vasıtasıyla.

2.3. Usul ve Üslûbu

Hasan-ı Basrî’nin davet ve irşadında etkili olmasının sırlarına dair çok şey söylenebilir de bunları maddeler halinde şöyle özetlemek mümkündür:

33 Levent, *Hasan-ı Basrî’nin Hayatı*, 47.

34 Abdurrahman b. Cevzî, *Veliler Serdarı Hasan-ı Basrî*, ter. Mustafa Kaya (İstanbul: Erkam Yayınları, 1992), 10.

35 Levent, *Hasan-ı Basrî’nin Hayatı*, 46.

36 Levent, *Hasan-ı Basrî’nin Hayatı*, 47.

- Dünyaya karşı kendi hayatında zühdü ihtiyar etmesi ve insanlara karşı müstağni duruşu, gönüllerde kendisine karşı muhabbet ve saygı uyandırmıştır.
- Allah'ın kullarına merhametle yaklaşmış, kavî bir iman ve tam bir ihlasla davet ve irşat vazifesini hasbî bir şekilde icra etmiştir.
- Ashâb-ı kiramın yaşadığı Müslümanlığı ve ahlâkı kendisi için birincil bir referans kaynağı görmüş ve yaşadığı dönemdeki Müslümanları onların halleriyle hallenmeye çağırmıştır.
- İlim ve takva merkezli bir söylem, muhatapların akıllarını ikna etmiş ve gönüller üzerinde itmi'nâna sebebiyet vermiştir.
- Evini ve imkânlarını ilim, irfan ve nasihat isteklilerine açmış ve cömertliği şiar edinmiştir.
- Sözü en güzel ve etkili bir şekilde kullanabilmiş, özlü ve hikmetli tavsiyelerle gönüllere tesir etmiştir.
- Zalime karşı hakikati söylemekten çekinmediği gibi idareciler başta olmak üzere her seviyedeki kimselerle nitelikli bir ilgi kurabilmiştir.
- Dönemin iletişim vasıtalarından biri olan mektuplaşmayı da gerektiğinde en güzel şekilde kullanmıştır.
- İtikat ve amel bakımından yanlış anlamaları düzeltmek için müdahalelerde bulunmaktan çekinmemiştir.
- Dünya muhabbetini ve dünyaya karşı sevdalanmayı doğru bulmamış, gerçek hayatın âhiret hayatı olduğu vurgusunu konuşmalarında sıkça vurgulamıştır.
- Günah ve masiyetlere karşı Allah korkusunun yüreklerde canlı bir şekilde hissedilmesinin gereğine inanmış ve haşyetullah şuurunu daha uyarıcı görmüştür.

2.4. Hikmetli Sözlerinden Bazıları

Hasan-ı Basrî'den bahseden kaynaklar, onun hikmetli söz söyleyen biri olduğunda hemfikirler. Örnek olması bakımından bazı sözlerine burada yer vermek faydalı olacaktır:

“Azgın atın game ihtiyacı, nefsin game ihtiyacından daha şiddetli değildir. Bu azgın nefsin yularını sıkı tutunuz. Ona isyan ediniz. İtaat ederseniz, sizi kötülük uçurumundan aşağı yuvarlaması kuvvetle muhtemeldir.”

“Nefsini dünyada iken hesaba çeken kimsenin âhirette hesabı kolay olur. Böyle bir muhasebe yapmayan kimsenin ise hesabı güç olur.”

“Ey Âdemoğlu! ‘*Kişi sevdiği ile beraberdir*’³⁷ hadisi seni aldatmasın. Şüphesiz sen, iyilerin amellerini yapmadıkça, asla onlara katılamazsın. Yahudiler ve Hristiyanlar da peygamberlerini seviyorlar; fakat onlarla beraber olamayacaklardır.”

“Gönül ehli olanlar, devamlı sükûtu ihtiyar etmişlerdir. Gönülleri dile gelip söz lisana sirâyet etmedikçe konuşmazlar.”

“Müslüman bir kardeşimin ihtiyacını gidermek, benim için bir ay itikafa bulunmaktan daha sevimlidir.”

“Bir adam ancak aklı, sahaveti ve hilmi sayesinde efendi olur.”

3. İMÂM RABBÂNÎ

3.1. Hayatı ve Kişiliği

Ebu'l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeyenelâbidîn el-Fârûkî es-Sirhindî 971 hicrî, 1564 mîlâdî senesinde Doğu Pencap'taki Sirhind'de doğdu. Özellikle Nakşibendî mensupları arasında “İmâm-ı Rabbânî” ve “Müceddid-i elf-i sâni” (Hicrî II. Binyılın müceddidi) ünvanıyla tanınır. Nesebi Hazret-i Ömer'e dayandığı için “Fârûkî” nisbesiyle anılır. Babası Abdülehad Efendi, Çiştîyye ve Kâdiriyye tarikatlerinden icâzetli, zâhir ve bâtını ikmâl etmiş, ilim ve irfan ehli, yüksek fazîlet sahibi bir şeyh efendidir.³⁸

Ahmed Sirhindî, ilim ve irfan tahsiline babasının yanında başladı. Siyâlkut'a giderek Şeyh Ya'kub Keşmîrî'den hadis ilmi, Kadı Behlûl Bedahşânî'den tefsir, Mevlânâ Kemal Keşmîrî'den aklî ilimler okudu. Bu sırada Kübrevî şeyhi olan hocası Ya'kub Keşmîrî'ye intisap etti. Öğrenimini tamamlayıp memleketine döndüğünde on yedi yaşında idi. Babasının sohbetlerinin müdâvimi oldu. Bütün himmetini tasavvufî terbiye üzerine teksîf etti. Babası Abdülehad Efendi, hicrî 1007 (m. 1599) senesinde vefât etti. Vefâtından kısa bir müddet önce, oğlu İmâm-ı Rabbânî Ahmed Fârûkî Hazretleri'ne Çiştîyye ve Kadiriyye tarikat usulüne göre hilâfet vermiştir.

Ahmed Sirhindî, Hicrî 1007 milâdî 1598 yılında hacca gitmek üzere Sirhind'den ayrıldı. Delhi'de, Nakşibendiyye tarikatını Hindistan'da yayan Hâce Bâkî-Billâh ile karşılaştı. Teklifini kabul ederek bir süre onun yanında kaldı; bu

37 Buhârî, Edeb, 96; Müslîm, Birr, 165.

38 Hamid Algar, “İmâm-ı Rabbânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 22/194-195.

arada kendisine intisap etti. Ahmed Sirhindî'nin intisap etmesinden son derece memnun olan Bâkî-Billâh bu sevincini bir dostuna yazdığı mektupta şöyle ifade etmiştir:

“Sirhind’den Şeyh Ahmed isminde ilmi çok, ameli güçlü bir yiğit birkaç gün bizimle oturup kalktı. Kendisinde çok ilginç hâller müşâhede edildi. Muhtemelen âlemin kendisiyle aydınlandığı bir kandil olacak.”³⁹

Bâkî-Billâh’ın yanında iki buçuk ay kadar kaldıktan sonra bazı müridleriyle birlikte Sirhind’e dönen Ahmed Sirhindî, dâimî bir istiğrak haline girdi ve inzivâya çekildi. Bu hâl zâil olunca, Bâkî-Billâh ile mektuplaşmaya başladı. Bir yıl sonra Delhi’ye giderek şeyhini tekrar ziyaret eden Sirhindî, 1012’deki (1603) üçüncü ve son ziyaretine kadar onunla mektuplaşmayı sürdürdü. Bu ziyaret sırasında Bâkî-Billâh, oğullarının mânevî eğitimi için onu görevlendirdi ve aynı yıl içinde vefat etti. Sirhindî kısa bir süre sonra şeyhin en önemli halifesi konumuna geldi.⁴⁰

16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başlarında yaşamış olan İmâm-ı Rabbânî, dönem itibarıyla Babürlülerden Ekber Şah (963-1014/1556-1605) ve Cihangir (öl. 1014-1037/1605-1627) isimli idarecilerin zamanında yaşamıştır. Ülkede dinî ve içtimâî hayat çalkantı içindeydi. Müslümanlar ile Hindular arasındaki mücadeleler devam ederken Ekber Şah Hindulara yakınlık göstermeye başladı. Bununla da kalmayıp “Din-i ilâhî” adıyla yeni bir din ortaya attı. Bu gelişmelerden kaygılanan Ahmed Sirhindî, sarsılmaya başlayan dinî esasları muhafaza etmek ve İslâmiyet’i hurafelerden arındırmak için kültürel mücadeleye başladı. Yazdığı eserler ve mektuplarla Müslüman halkı ve idarecileri İslâmî kurallara bağlı olmaya çağırdı.⁴¹ İdarecilerin batıl isteklerine boyun eğmediği için Cihangir tarafından bir yıl kadar hapse de atıldı.

Ahmed Sirhindî, 8 Safer 1034 (20 Kasım 1624)’de vefat etmiş ve Sirhind’de defnedilmiştir.

Çok sayıda halife yetiştirmiştir. Bunlar arasında Burhân-pûr’da faaliyet gösteren Mîr Muhammed Nu’mân, Lahorlu şeyh Muhammed Tâhir, o dönemde Agra’da Müceddidiyye’yi yaymak için çaba sarfeden Bedüddin Sehârenpûrî, Patnalı Şeyh Nûr Muhammed, Müceddidiyye’yi Bengal’e taşıyan Şeyh Hâmid Mangalkotî, Kâbil ve Kandeher’da faal olan Kanpûrlu Şeyh Muhammed Tâhir Bedahşî, Mevlânâ Ahmed Berkî ve Hâce Muhammed Hâşim-i Kişmî’den özellikle bahsetmek gerekir. Mânevî mirasının devamı konusunda Hâce Muhammed Sâ-

39 Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî Hayatı Eserleri Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 21-22.

40 Algar, “İmâm-ı Rabbânî”, 22/195.

41 Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, 13.

dık (ö. 1025/1616), Hâce Muhammed Saîd (ö. 1072/1662), lakabı Urvetü'l-vüskâ olan Hâce Muhammed Ma'sûm (ö. 1079/1668) ve Hâce Muhammed Yahyâ (ö. 1096/1685) adlı dört oğlunun emekleri de önemlidir. Üçüncü oğlu Hâce Muhammed Ma'sûm, diğerlerine nisbetle daha etkili olmuştur.⁴²

İmâm-ı Rabbânî, ilmin vakarı, takvâya riâyet etmenin firâset, basiret ve nûrâniyeti, davet ve irşat sorumluluğunun temsil hassasiyeti ile yaşadığı muhitte etkin bir şahsiyet olarak öne çıkmıştır. Güzel ahlâkı, yumuşak huyluluğu, edep, nezâket, şefkat ve merhamet gibi üzerinde taşıdığı daha nice güzel hasletleriyle peygamber vârisi gerçek âlimlerin nişanı, hâlinde ve sîmasında görülen bir ârif insan olarak muhitinde ve çevresinde tanınır olmuştur.

Haramlara karşı müsamahası yoktu. Özellikle zulme karşı hakkı söylemeyi şiar edinmişti. Zâlim idarecilerin, kendisine, âile halkına ve yakınlarına karşı işledikleri cürümlere karşı şikâyeti değil tahammülü tercih ettiyse de Allah'ın dinini bozma girişimlerine karşı asla susmadı ve boyun da eğmedi.

Bidat ve hurafelere karşı savaş açtı. Bu cihadında başarıya da ulaştı. Bu sebeple kendisine "İkinci bin yılın yenileyicisi" anlamında "Müceddid-i elf-i sâni" lakabı verildi. Sirhindî'nin Nakşibendiyye tarikatına intisap etmesi, kendisinin de ifade ettiği gibi bütün ruhî terakkisinin temelini oluşturmuştur. Tasavvufi terbiyede çığır açıcı görüşleri ve koyduğu prensipleri sebebiyle takip ettiği bu yol ve üslup, Nakşibendî geleneğinde "Müceddidiye" nâmiyle anılır olmuştur.

Eserleri:

1. **İşbâtü'n-nübüvve.** Allah inancına paralel olarak peygamberliğe inancın da zorunlu olduğunu ispat etmeyi amaçlayan eser, Ekber Şah'ın "dîn-i ilâhî" adıyla savunduğu sinkretizm (bütün dinlere aynı anda inanma) anlayışı tarafından desteklenen şüpheciliğe karşı kaleme alınmıştır. Arapça yazılan kitap Gulâm Mustafa Han tarafından Urduca tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır (Karaçi 1383/1963).

2. **Te'yîd-i Ehli's-sünne (Redd-i Revâfız).** İran Şîî ulemâsı ile Mâverâün-nehir Sünnî ulemâsı arasındaki bir tartışmanın ürünü olan eser, Şîa'ya bir reddiye-dir. Eseri Gulâm Mustafa Han Farsça metni ve Urduca çevirisiyle birlikte neşretmiştir (Karaçi 1384/1964).

3. **Mektûbât.** Sirhindî'nin görüşlerini yansıtan eser mektuplarının derlenmesiyle meydana gelmiştir. Üç ciltten (defter) oluşan kitabın ilk cildi 1025 (1616) yılında Yâr Muhammed Talkânî tarafından derlenmiş olup 313 mektup, 1028'de (1619) Abdülhay Pütî tarafından derlenen II. cilt doksan dokuz mektup, Sirhindî'nin ölümünden sonra Muhammed Hâşim-i Kişmî tarafından derlenen III. cilt

42 Algar, "İmâm-ı Rabbânî", 22/195.

114 ve daha sonra eklenen on mektupla birlikte eser toplam 536 mektup ihtiva eder. Hint yarımadası, Orta Asya ve Türkiye'deki kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshası mevcuttur. Birkaçı dışında bütün mektuplar Farsça'dır. Mektûbât, Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi tarafından 1158'de (1745) ağdalı bir dille Türkçe'ye (İstanbul 1277), Muhammed Murad el-Kazânî tarafından Arapça'ya (Mekke 1317) tercüme edilmiştir.

Sirhindi'nin diğer eserleri şunlardır: Mükâşefât-ı 'Ayniyye (Karaçi 1384/1965); Havâşî ve Ta'likât ber Şerh-i Rubâ'ıyyât-ı Hâce Bâkî-Billâh (Karaçi 1386/1966); Ma'ârif-i Ledünniyye (Karaçi 1388/1968); Mebde' ü Me'âd (Karaçi 1403/1983); Risâle-i Tehlîliyye (Karaçi 1403/1983).

3.2. Davet ve İrşad

İmâm-ı Rabbânî'nin yaşadığı zaman ve mekân, tabii olarak onun davet ve irşadının çerçevesinin belirlenmesinde etkili olmuştur. Hiç şüphesiz siyasî iradenin konumu, halkın kültürel, dinî ve yetişmişlik seviyesi, davetçinin yetişkinliği, kabiliyet ve iş görme üslûbu, davet ve irşadın hem muhtevasının ne olması gerektiğinde ve hem de bu muhtevanın muhataplara nasıl bir yolla aktarılacağına tayin edici bir etkiye sahiptir.

Ahmed Sirhindi, yaşadığı dönemde Hindistan'ın dinî ve sosyal hayatındaki çalkantıları *İsbâtü'n-nübüvve* adlı eserinde şöyle anlatır:

"Zamanımızın önde gelenlerinden birisi (Ekber Şah'ın önde gelen bürokratlarından Ebu'l-Fazl Allâme kastediliyor) alimlerden birçoğunu, dine ve peygamberlere bağlılıklarından dolayı, anlatılması uygun olmayacak şekilde cezalandırdı. Hatta iş oraya vardı ki, meclisinde son peygamberin (s.a.v.) ismini anmaktan kaçınır oldu. Onun güzel ismini (Muhammed) taşıyan kişilerin ismini değiştirdi. Hindistan'da İslâm'ın önemli alâmetlerinden biri olan inek (sığır) kesmeyi yasakladı. Mescitleri ve Müslüman kabirleri tahrip etti. Kâfirlerin mabetlerine, merasim günlerine ve ibadetlerine ise saygı gösterdi... Onların hükümlerini kendi dillerinden Farsça'ya tercüme ederek İslâm'ın izlerini silmek istedi."⁴³

Rabbânî, yine bu dönemde bazı Müslümanların Hindu dinî merasimlerine katıldıklarını, ibadet ve kıyafette bazı bidatlar icat ettiklerini söyler. Dinî hayatta yaşanan bu kargaşa döneminde Ekber Şah'ın ortaya attığı Dîn-i İlâhî (Tevhîd-i İlâhî) fikri ise zihinleri daha da bulandırmıştı. Dîn-i İlâhî'ye göre, İslâm peygamberinin gelişinin üzerinden 1000 yıl geçmiş ve İslâmiyet tabii ömrünü tamamlamış

43 Ahmed Sirhindi, *İsbâtü'n-nübüvve*, (Resâil-i Müceddidiyye içinde), nşr. Mahbûb İlâhî (Lahor: 1965), 22.

mişti. Bu dinde Güneş'e tapılır, reenkarnasyona inanılır, domuz eti helal sayılırdı. Ekber Şâh, kendisine saygı secdesi yaptırır, Yogilere de özel bir ilgi gösterirdi.⁴⁴

Ekber Şâh'ın meclislerinde hâkim olan görüş şu idi: İslâm camiasının kökü, cahil ve bedevî bir millettir. Bu din yüksek bir millete uygun değildir. İşte hâkim fikir bu olduğundan artık peygamberlik, vahiy, haşr, dirilme, cennet ve cehennem gibi kavramlar alay konusu olmaya başlamış, Kur'ân-ı Kerim'in Allah kelâmı olması şüpheyle karşılanmış, vahyin inmesi akla aykırı telakki edilmiş, Allah Resûlü'nün şahsiyetine ve özellikle muhterem eşlerine karşı edepsizce konuşmalar yapılır olmuştur. Bahâî mezhebinin kökü de bu zamanda ortaya çıkmıştır. Âlim kisvesi altında kimi dalkavuklar da söz konusu hükümdarı gelmesi beklenen mehdî gibi takdim etmişlerdir. En doğru dini oluşturmak için her dinden bir şeyler alınmıştır. En çok riâyet edilen ve ictibas yapılan din Hinduizm olmuştur. "Lâ ilâhe illallah ekber halîfetullah" sözünü bu yeni dinin şehâdet kelimesi yaptılar. Faiz, içki ve kumar helal sayıldı. Tasavvuf, İslâm şeriatından ayrı bir disiplin olarak kabul edildi. Zâhir ve bâtın birbirinden ayrılarak helâl ve haram sınırları silindi.⁴⁵

Dinî hayatın böylesine bozulduğu bir ortamda yapılması gereken en hayırlı amelin ıslah ve tecdid faaliyetleri olduğunu, Ekber Şâh dönemi devlet adamlarından biri olan Şeyh Ferîd Buhârî'ye yazdığı bir mektupta İmam-ı Rabbânî şöyle ifade eder:

"Hayırların en büyüğü, İslâm'ın güçlenip değer kazanmasına çalışmak, onun hükümlerinden her birini ihya etmeye gayret etmektir. Bilhassa İslâmî esasların yıkılmaya yüz tuttuğu böyle bir zamanda."⁴⁶

Hind diyarında ıslah ve tecdid hareketinin zarûretine inanan İmâm Rabbânî, zamanın birçok âliminden farklı olarak hükümet otoritesine karşı dini ihyâ ve halkın ıslahı için tam bir mücâhedeye girişti. Hükümetin himayesinde bulunan bütün çirkin ve gayr-ı meşru şeylere karşı açıkça muhalefet etti. Elindeki bütün imkânlarla rağmen hükümet onu susturmaktan aciz kaldı. Hapse atıldı yine de mücadeleden vazgeçmedi. Bir zaman sonra Ekber Şâh'ın oğlu Cihangir, onu sevenlerden biri oldu. Şâh-ı cihân adıyla hükümdarlığı ele alan oğlu Hürrem ise onun talebeleri arasına girdi. Bunun neticesi olarak hükümetin İslâm'a karşı inat ve kini saygı ve tazime dönüştü. İslâmî hükümlere reva görülen bütün değiştirme ve bozmalar ortadan kaldırıldı.⁴⁷

44 Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, 14-15.

45 bk. Hayreddin Karaman, *İmâm-ı Rabbânî ve İslam Tasavvufu* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 44-49. Ebu'l-Hasan Ali en-Nedvî, Müceddid-i Elfisânî İmâm-Rabbânî, Çev. Yusuf Karaca (İstanbul: Kayihan Yayınları, 2005), 111-126.

46 Ahmed Sirhindî, *Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî* (Karşı: 1392/1972), 2/233-234 (no: 92).

47 bk. Karaman, *İmâm-ı Rabbânî*, 50-51.

İmâm Rabbânî, say ü gayretini sadece hükûmetin yanlış uygulamalarını düzeltmeye değil belki bundan daha fazla halkı aydınlatmaya ve insan yetiştirmeye hasretti. Halk arasında yayılmış ne kadar câhiliyye âdet ve merasimi varsa, bunların hepsine karşı amansız bir mücadeleye girişti. Bey'at ve irşat sistemi yardımıyla, şeriata uyma konusunda canlı ve dinamik bir hareket meydana getirdi. Onun terbiyesinde yetişmiş yüzlerce talebesi Hindistan ve Orta Asya'yı karış karış dolaşarak, insanların ahlâk ve akidelerini düzeltmek için ellerinden gelen her gayreti sarf ettiler.⁴⁸

Halka yönelik bu çalışmaların yanı sıra tasavvufi terbiyeyi de şer-i şerifin hudutları içerisinde ve özellikle Hazreti Peygamberin sünnetine titizlikle uyma üzerine inşa etmeye azami gayret gösterdi. Bidat ve hurafelere şiddetle karşı çıktı. İlim erbabı ile irfan ehlinin arasını buldu. Başlangıçta İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd veya tevhîd-i vücûdî anlayışına tam mânasıyla bağlıydı. Fakat sonraları bu durumu geçilmesi gereken bir hâl olarak gördü. Sirhindî, Allah'ın inâyeti sayesinde bu makamın da üstüne çıkıp abdiyet makamına eriştiğini, bu yeni makamın mükemmelliğini bizzat gördüğünü, önceki makamlarından dolayı tövbe ettiğini, abdiyetin en yüce makam olduğunun, Kur'an ve sünnet yolu ve bu makama erenlerin keşiflerinin de tekidiyle ispatlandığını ifade eder. Ona göre bütün haller ve makamlar, farklı mârifet ve keşifler getirir. Bu durum, şer'î hükümlerin birbirini nesh etmesinin bir tezat doğurmamasına benzer. Başka bir ifadeyle vahdet-i vücûd ve aradaki diğer makam olan zılliyyet, tekabül ettikleri makamlardan sûfinin geçişinden dolayı tecrübî geçerliliğe sahiptir. Ancak bu makamlar, sûfinin nihaî makam olan abdiyet makamına ermesiyle hükümsüz kalır. Bu sebeple hata, vahdet-i vücûd makamı ile alâkalı algılamalardan değil ondan ileride makamlar olduğunu algılamamaktan kaynaklanır. Sûfinin birleştirici tecrübesi bir şühûd meselesidir. Şühûdun ontolojik bir geçerliliği yoktur; vahdet-i şühûd, hakikatin vahdet-i vücûd-dan daha doğru bir ifadesidir.⁴⁹

Genellikle tasavvuf literatüründe tarikat şeriatın özü veya şeriatın bir derece ötesindeki mertebe olarak görülmüştür. Bu görüş her iki durumda da tarikatın şeriata üstünlüğünü iddia eder. Sirhindî ise tarikatı şeriatın bir hizmetçisi haline dönüştürür. Şeriatın üç kısmı vardır: İlim, amel ve ihlâs. Bu üçü kâmil bir arada bulunmadıkça şeriat tam mânasıyla tatbik edilmez. Sûfileri toplumdaki diğer insanlardan ayıran tarikat, şeriatın bir hizmetçisi olup görevi ihlâsı kemâle erdirmektir.

48 bk. Karaman, *İmâm-ı Rabbânî*, 51.

49 bk. Algar, "İmâm-ı Rabbânî", 22/196.

mektir. Tarikata intisap etmekten maksat yalnızca şeriatı mükemmel bir şekilde yaşamaktır, yoksa şeriata ilâveten yeni şeyler ortaya koymak değildir.⁵⁰

İmam Rabbânî'den geride kalan en önemli mîras, Mektûbât'ı başta olmak üzere eserleri ve terbiye usul ve üslûbudur. Kendisiyle birlikte müceddidiye diye anılan Nakşî geleneği, halifeleri ve özellikle oğlu Muhammed Ma'sûm'un gayretleriyle batıda Haremeyn'e, Suriye'ye, Osmanlı topraklarına ve kuzeyde Mâverâünnehir'e kadar yayılmıştır.

3.3. Usul ve Üslûbu

İslâmî ilimlerde iyi bir yetişmişlik seviyesi ve İslâm'ı zâhir ve bâtın ahkâmıyla bir bütün halinde anlama, yaşama ve aktarmada örnek bir müceddid mürşid ve muslih olan İmâm-ı Rabbânî'nin usul ve üslûbuna yönelik bazı tespitlerimizi şöyle sıralayabiliriz:

- İslâm'ı zâhirî ve bâtınî ahkâmıyla bir bütün olarak kabul edip kışır-öz gibi bir ayrımı doğru bulmamış ve onun her bir hükmünün vazgeçilmez olduğu inancını sürekli vurgulamıştır.
- Âlimler ile ehl-i tasavvufun arasını bulmuş, şer'î ilimlerin tahsilini zarurî görerek, zâhirî ahkâma uymayan bâtının bâtıl olduğuna dikkat çekmiştir.
- Bidatlerin her çeşidine karşı durmuş ve sünnete uymayı kemâl yolculuğunun olmazsa olmaz şartı görmüştür.
- Ehl-i küfrün ve diğer dinlerin uygulamalarına karşı şer-i şerifin sınırlarını net bir şekilde belirlemiş, her türlü sızmaya karşı ciddi uyarılarda bulunmuştur.
- İktidar ve makam sahiplerine karşı, düşmanca tavırlar içine girmekten ziyade onlara Hak ve hakikati en güzel bir şekilde izah etmeyi, yanlışlarına dikkat çekmeyi ve bu yolda asla taviz vermemeyi şiar edinmiştir.
- Davet ve irşat yolunda kınayanın kınamasından korkmadan ve çekinmeden büyük bir cesaretle hakikati söylemekten hiçbir zaman geri durmamıştır.
- Ulemânın kendi aralarındaki kavgalara, münakaşalara dalmadan halka ilim ve irşat yoluyla faydalı olmayı tercih etmiştir.
- Kişisel kemâlâta ehemmiyet vermiş ve fakat kendisini uzlete hapsetmemiştir. Halk içinde bulunup irşat ve ıslah faaliyetlerinde bulunmayı tercih etmiştir.

50 bk. Algar, "İmâm-ı Rabbânî", 22/196.

- Özellikle manevî terbiye yolu olan tasavvufu sıhhatli bir çizgiye oturtmuş ve Allah Resûlüne tâbi olmayı her şeyin önüne koymuştur.
- Felsefî tasavvuftan ziyade amelî ve ahlâkî terbiye ve tezkiyeyi önemsemiştir.
- İnsan yetiştirmeye ağırlık vermiş ve yetiştirdiği talebelerle irşat halkasını genişletmiştir.
- Mektuplarla hizmeti önemsemiş ve mesajlarının doğru bir şekilde aktarılmasını bu yolla sağlamıştır. Ayrıca mektup yoluyla kişisel tekâmüle doğrudan rehberlikte bulunmuştur.
- Yazdığı eserlerle de hem batıla reddiyelerde bulunmuş ve hem de hakikatî bütün açıklığıyla müdellel bir şekilde ortaya koymaya çalışmıştır.
- Mal, makam ve şöhret afetine gönlünü kaptırmadan zühd ve istiğna ile şahsiyet ve vakarını muhafaza etmiş ve her seviyede saygı görmüştür.
- İnsanları kendisine değil, Hakk'a ve Hakk'ın Habibine tabi olmaya çağırılmış ve böylece kendisini aradan çıkarmak suretiyle davette ihlasın bereketine nail olmuştur.

4. EBU'L-HASEN EN-NEDVÎ

4.1. Hayatı ve Kişiliği

Seyyid Ebu'l-Hasen Ali en-Nedvî 24 Kasım 1914 tarihinde Hindistan'ın Uttar Pradeş eyaletinin başşehri Leknev'e bağlı Ray Birelî (Rai Bareilly) kasa-basının Tekiyye Kelan köyünde doğdu. Soyu, Hindistan'da meşhur olan Bilgrâmî Hüseyinîler ile Birelvî Hasenîler'e dayanır. Babası ulemâdan Abdülhay el-Hasenî, annesi edip ve şair Hayrünnisâ Hanım'dır. Her ikisi de ilmî ve edebî bir birikime sahiptir.⁵¹

Nedvî'nin eğitim hayatı küçük yaşlarından itibaren başladı. Dört yaşında okumayı öğrendi ve altı yaşında Kur'ân-ı Kerîm'i hatmetti. Farsça, Urduca ve Arapça'ya ehemmiyet verdi. 12-13 yaşlarında iken Arapça konuşmaya ve yazmaya başladı. 1927 yılı ağustos ayında Leknev Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümüne üniversitenin en genç öğrencisi olarak girdi ve Nisan 1929'daki imtihanlarda birincilik elde edip Gold Medalist payesi ile burs almaya başladı. 1929 yılında aynı zamanda Dârülulûm-i Nedvetü'l-ulemâ'ya kaydoldu. Bu dönemde Haydar Hasan Han Tonkî'den hadis, tefsir ve mantık okuyan Nedvî hem ondan hem de bir süre ders aldığı Mübârekpûrî'den hadis icâzeti aldı. Müfessir Ahmed

51 Abdulhamit Birişik, "Nedvî, Ebu'l-Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 32/515.

Ali Lâhûrî'nin ders halkasına katıldı. Bu sırada Çiştîyye tarikatı şeyhi Gulâm Muhammed Bahâvelpûrî'ye intisap etti. Dârülulûm'dan mezun olunca eğitimini ihtisas seviyesinde sürdürdü ve bu arada İngilizce de öğrendi. Muhammed İkbal'in eserlerinden etkilendi. Lahor'a yaptığı bir seyahatte onunla da tanıştı.⁵²

Nedvî üzerinde etkili olan diğer isimler olarak da şunlar zikredilebilir: Halil en-Numânî (öl. 1386/1966), Şeyhu'l-Hind Hasen Ahmed el-Medenî (öl. 1377/1957) ve Muhammed İlyas el-Kandehlevî (öl. 1363/1944) gibi yaşadığı muhitin ve dönemin meşhur âlimleri.

1934 yılında Dârülulûm-i Nedvetü'l-ulemâ'da hocalığa başlayan Nedvî, burada tefsir, hadis, Arap edebiyatı ve mantık derslerine girdi. Mevdûdî'nin davetiyle Cemâat-i İslâmî'nin kurucuları arasında yer aldı (26 Ağustos 1941); ancak daha sonra bazı sebeplerle Cemâat-i İslâmî'den ayrıldı. 1943'te oluşturduğu "İdâre-i Ta'limât-ı İslâm" adlı kurumda dört yıl Kur'ân-ı Kerîm ve hadis dersleri verdi. İlk hac ziyaretine 1947'de çıkan Nedvî, 18 Haziran 1961'de ağabeyinin yerine Nedvetü'l-ulemâ'nın başkanı ve Dârülulûm'un rektörü oldu. İslam dünyasının muhtelif bölgelerinde kurulan çok sayıda kuruluştaki kurucu, başkan ya da üye olarak yer aldı. 1964 yılında bir gözünü kaybettiği için ciddi sıkıntılar yaşadı. Mart 1999 ortalarında sağlığı iyice bozulmaya başladı ve bir süre sonra kısmî felç geçirdi. Buna rağmen yazı yazma işini sürdürmeye çalıştı. 23 Ramazan 1420 (31 Aralık 1999) tarihinde de bir cuma günü Kehf Sûresi'ni okurken vefat etti ve doğduğu köyde defnedildi.⁵³

Teşkilatçı bir yapısı vardı. Mesuliyet şuuru yüksekti. İslâm ümmetinin meseleleri ile yakından ilgilenmeyi dinî bir vecîbe olarak görürdü. İslâm'ı bir bütün olarak anlamaya ve yaşamaya azami gayret gösterdi. Ona göre talim, terbiye, irşat ve tebliğ iç içe bir şekilde hayata taşınmalıydı. İbadet hayatı gıpta edilecek düzeydeydi. Hasbîlik onun şiarı gibiydi. Çok sayıda eser yazmış olmasına rağmen hiçbirinden telif ücreti almamış ve zâhidâne bir hayat sürmüştür.

Etkileyici bir üsluba sahipti. Arapça'yı çok iyi konuşur ve yazardı. Eserleri İslam dünyasında büyük bir hüsn-i kabule mazhar olmuştur. Edebiyatı önemserdi. Tasavvufî hayata giren hurafe ve bidatlara karşı etkili bir dil ve üslupla mücadele etmiş ve bu yönüyle ıslah ve tecdide ciddi bir ehemmiyet vermiştir. Hatta bu yönüyle Vehhâbî harekete yakınlık duyduğu iddia edilmişse de hakikatte onun mücadelesi tasavvufu iptale yönelik değil ıslaha yönelikti.

52 bk. Birşık, "Nedvî", 32/515.

53 bk. Birşık, "Nedvî", 32/516.

Nedvî hayatında ilme ve âlime daima değer vermiştir. Urduca, Hintçe, Farsça, Arapça ve İngilizceyi okuyan, anlayan ve konuşan birisi olarak Doğu'ya ve Batı'ya, geçmişe, hâle ve geleceğe bakabiliyor, akla ve nakle dayalı ilimleri kemaliyle elde edebiliyordu. Ama Üstadın büyüklüğü bu geniş bilgiden ziyade güzel ahlâkından ve manevî zenginliğinden kaynaklanıyordu.⁵⁴

Kendisini en iyi tanıyanlardan biri olan ve hakkında kardeşim, hocam, dava arkadaşım ve Rabbânî âlim ifadelerini kullanan Yusuf el-Karadâvî, onun hakkında müstakil bir eser kaleme almış ve bu eserinde Nedvî'yi şu başlıklar altında anlatmıştır:

Bir davetçi ve mürşit olarak Nedvî

Islahatçı ve müceddid olarak Nedvî

Arap olmayanların Araplar nezdindeki bir elçisi olarak Nedvî

Bir yazar ve müellif olarak Nedvî

Kitabın son bölümünde ise Nedvî hakkında âlimlerin ve davetçilerin hatıralarına ve hüsn-i şehadetlerine yer vermiştir. Karadâvî'nin tespitleri Nedvî'nin şahsiyeti hakkında güzel bir çerçeve sunmaktadır. Özetle o şunları söyler:

“O Rabbânî bir âlimdir. Onun hayatı İslâm ile, İslâm için, İslâm'dan ve İslâm'adır. O Muhammedî'dir; izlediği yolda, davranışlarında ve hayatının tamamında Allah Resûlünü örnek almıştır. İbadetinde, zâhidâne yaşayışında, dünyanın geçici zevklerine ve çekiciliğine tenezzül etmeyişinde hep O'nun izinde olmuştur. Ufku bütün dünyayı kuşatan bir âlemîdir (cihanşümuldür); Hindistan'a sığmayan bir gönlü vardır. Ümmetin meselesi onun meselesidir. 1951 yılından beri onunla her buluşmamızda sözlerinden, davranışlarından, hatta sükûtundan bile istifade etmişimdir.”⁵⁵

Nedvî'yi her seviyede müminlerin gönlünde saygın ve sevilen bir kişiliğe eriştiren sır herhalde bu cümlelerle açığa çıkmış gibidir.

Eserleri:

Nedvî'nin Arapça, Urduca ve İngilizce olarak yazdığı veya konuşmalarından derlenen kitap ve risâlelerinin sayısı 700'ü bulmaktadır. Bunların belli başlı olanlarını şöyle sıralayabiliriz:

A) Biyografi ve Tarih

54 Karaman, *İslami Hareket Öncüleri*, 1/410.

55 Yusuf el-Karadâvî, *eş-Şeyh Ebu'l-Hasen en-Nedvî Kemâ Araftühü* (Dimaşk/Şam:Dâru'l-Kalem, 2001), 2-18.

1. Sîret-i Seyyid Aḥmed Şehîd (Leknev 1939, 1986, 7. bs.). 1938 yılında Urduca olarak telif ettiği ilk eseridir.
2. Ricâlü'l-fıkr ve'd-da' ve fi'l-İslâm (Küveyt 1956; Dimaşk 1960). Bir seri halinde düzenlenen kitap, müellifin 1956 Nisan'ında Şam Üniversitesi'nde verdiği konferansların genişletilmiş şeklidir. Ciltleri müstakil olarak da basılan eserin tamamı tekrar genişletilerek Târîḥ-i Da'vet ve 'Azîmet adıyla yayımlanmış (A'zamgarh 1377/1957; Karaçi, ts. [Meclis-i Neşriyyât-ı İslâm]), Türkçe'ye (trc. Yusuf Karaca, I-VIII, İstanbul 1992) ve İngilizce'ye (trc. Mohiuddin Ahmad, I-II, Leknev 1983) çevrilmiştir.
3. Revâ'i'ü İkbâl (Dimaşk 1379/1960; Beyrut 1388/1968). Muhammed İkbâl'i konu alan kitap Urduca'ya (Leknev 1972, 2. bs.), İngilizce'ye (trc. M. Asif Kidwai, Leknev 1973) ve Dr. Muhammed İkbâl'in Mesajı ismiyle Türkçe'ye (trc. Yusuf Işıcık, Konya 1979) tercüme edilmiştir. Büyük İslâm Şairi Dr. Muhammed İkbâl adıyla yapılan çeviri (trc. Ali Ulvi Kurucu, Ankara 1957), Nedvî'nin Muhammed İkbâl hakkında 1951'de Kahire Üniversitesi'nde verdiği bir konferansın tercümesidir.
4. Ek Ehem Dînî Da'vet (Leknev 1941). Cemâat-i Teblîğ ve kurucusuyla ilgilidir.
5. Kârvân-ı İmân u 'Azîmet (Karaçi-Leknev 1984). Nedvî'nin büyük bir kısmı çağdaşı olan 170 kadar ilim ve fikir adamı hakkındaki kısa notlarını ve bazılarının biyografilerini içermektedir.
6. Purâne-y Çerâğ (I-II, Karaçi 1981; Leknev 1406/1986). Dönemin birçok ilim ve düşünce adamının tanıtımıdır.

B) Dinî İlimler ve Siyer

1. el-Erkânü'l-erba'a fî ḍav'i'l-Kitâb ve's-Sünne (Küveyt 1387/1967; Beyrut 1968). Türkçe (trc. İsmet Ersöz, Konya 1969; trc. Yusuf Karaca, İstanbul 1992) gibi çeşitli dillere çevrilmiştir.
2. el-'Aḳîde ve'l-'ibâde ve's-sülûk fî ḍav'i'l-Kitâb ve's-Sünne ve's-sîreti'n-nebeviyye (Leknev 1402/1982). el-Erkânü'l-erba'a'nın eksik görülen inanç bölümünün ikmali için yazılmıştır. Minhâcü's-şâlihîn adıyla da yayımlanan kitap (Kahire 1984) Urduca'ya (Leknev 1983), İngilizce'ye (trc. Mohiuddin Ahmad, Leknev 1985) ve Türkçe'ye (trc. M. Ali Seraccedin, İstanbul 1986) tercüme edilmiştir.

3. Rabbâniyye lâ rahbâniyye (Beyrut 1968, 1986). Dinî hayata davetçi üslûbuyla dikkat çeken eser Türkçe'ye çevrilmiştir (trc. İsmet Ersöz, İstanbul 1974).
4. Mütâla'a-i Kur'ân key Uşûl ve Mebâdî (Karaçi 1981). Müellifin Nedvetü'l-ulemâ'da verdiği derslerden ibaret olup bir kısmı 1940 yılından itibaren en-Nedve dergisinde çıkmıştır.
5. el-Medhal ilâ dirâsâti'l-ḥadîsi'n-nebeviyyi's-şerîf (Leknev 1995).
6. Devrü'l-ḥadîs fi tekvîni'l-minaḥi'l-İslâmî ve siyânetihî (Leknev 1401).
7. en-Nübüvve ve'l-enbiyâ' fi dav'i'l-Kur'ân (Kahire 1385/1965).
8. el-Ḳādiyânî ve'l-Ḳādiyâniyye: Dirâse ve taḥlîl (Cidde 1962; Beyrut 1387/1967).
9. es-Sîretü'n-nebeviyye (Devha / Doha 1976; Cidde 1397/1977). Küçük hacmine rağmen Hz. Peygamber'i en iyi şekilde tanıtan çalışmalardan biri kabul edilen eser Urduca'ya ve Türkçe'ye (trc. Abdülkerim Özaydın, Rahmet Peygamberi Hazreti Muhammed, İstanbul 1992, 2004) tercüme edilmiştir.

C) Dinî Hayat ve Toplumsal Konular

1. Mâzâ ḥasire'l-âlem bi'nḥiṭâti'l-müslimîn (Kahire 1950). Nedvî'ye genç yaşta şöhret kazandıran eser beş bölümden oluşmaktadır. Pek çok dile çevrilen eser 1980 yılında Uluslararası Kral Faysal İslâm'a Hizmet ödülüne layık görülmüştür.
2. eş-Şirâ' beyne'l-fikreti'l-İslâmiyye ve'l-fikreti'l-ğarbiyye fi'l-aḳṭârî'l-İslâmiyye (Beyrut 1965; Küveyt 1968).
3. Naḥve't-terbiyeti'l-İslâmiyyeti'l-ḥurre fi'l-ḥükûmât ve'l-bilâdi'l-İslâmiyye (Beyrut 1969; Kahire 1976). Riyad'da verdiği çeşitli konferansların bir kısmını ve diğer bazı yazıları içeren eser Türkçe'ye çevrilmiştir (trc. Hüseyin Küçükcalay, Konya 1975).
4. Keyfe yenzurü'l-müslimûn ile'l-Hicâz ve Cezîreti'l-'Arab (Ray Bereylî 1397/1977). Haliç ülkelerine yaptığı seyahatlerde verdiği konferanslara dayanmaktadır.
5. Ridde ve lâ Ebâ Bekre lehâ (Mekke 1382/1962). M. Saîd Ramazan el-Bûtî'nin isteği üzerine el-Müslimûn dergisinde 1958-1959 yıllarında yazdığı beş makaleden oluşmaktadır.

6. Beyne'd-dîn ve'l-medeniyye (Beyrut, ts. [Müessesetü'r-risâle]; Türkçe trc. Enes Harman, İzmir 1976; M. Beşir Eryarsoy, İstanbul 1986).
7. el-Müslimûn fi'l-Hind (Dımaşk 1962; Leknev 1976). Nedvî'nin 1951 yılında Hindistan Radyosu'nda yaptığı konuşmalara dayanmaktadır.
8. el-Müslimûn ve kazıyyetü Filistîn (Küveyt 1969).

D) İslâmî Edebiyat ve Seyahatnâmeler.

1. Muhtârât min edebi'l-'Arab. İlk baskısı 1942 yılında yapılmış, daha sonra Şam'da kısmen (1956) ve Beyrut'ta tam olarak (1965) yayımlanmıştır.
2. Nazarât fi'l-edeb (Amman 1990).
3. Kaşâşü'n-nebiyyîn li'l-etfâl (Kahire 1954; Beyrut 1977). Tamamı dört cilt olan eserin son cildi Sîretü hâtemi'n-nebiyyîn adıyla yayımlanmış (Beyrut 1978; Cidde 1992) ve birçok dile çevrilmiştir.
4. et-Tarîk ile'l-Medîne (Medine 1965; Leknev 1407/1987).
5. Müzekkirâtü sâ'ih fi'ş-Şarkî'l-'Arabî (Kahire 1952; Beyrut 1395/1975).
6. Türkî meyn Dô Haftey (Leknev 1956). 1956 yılında Türkiye'de geçirdiği iki haftanın hâtıraları olup Üsbû'ân fi Türkiyye el-ḥabîbe adıyla Arapça'ya çevrilmiştir.
7. Fî Mesîreti'l-hayât (I-II, Dımaşk 1987-1990). Çeşitli ülkelere yaptığı ziyaretleri ihtiva eden geniş seyahatnâmesidir.⁵⁶

4.2. Davet ve İrşad

Ebu'l-Hasen Ali en-Nedvî, 20. yüzyılda İslâm dünyasında davetçi vasfıyla öne çıkan önemli isimlerden biridir. İlmî altyapısı, birleştirici üslûbu, Müslümanların dertleriyle dertlenmesi, ıslah ve tecdide yönelik gayret ve faaliyetleri ve bir de Müslümanların yaşadıkları bölgelere konferans, seminer ve toplantı maksatlı seyahat ve ziyaretleri onun böyle bir vasfı almasında etkili olmuştur. Yazdığı eserlerden, verdiği ders, konferans ve seminerlerden dünyevî bir bedel almaması da onun hasbîliğini ve samimiyetini gösteren önemli işaretlerden biridir. Bu özelliğiyle de Müslümanların gönlünde müstesna bir yer edinmiş ve uluslararası düzeyde takdir ve muhabbete mazhar olmuştur.

Davet ve irşadın etkili olmasında, ilim ve hikmete dayanması kadar davetçinin kişiliği, ahlâkı, davasını temsil yönü de son derece önemlidir. Onun ibadet hayatındaki titizliği ve derinliği, sünnet-i peygamberîye olan ittibas, tasavvufî ter-

⁵⁶ Eserleri için bk. Birışık, "Nedvî", 32/516-517.

biyeden kaynaklı hoşgörölü, yumuşak ve kuşatıcı üslûbu, dünya ve nimetlerine karşı zühd ve kanaati örnek bir davetçi oluşunda altı çizilmesi gereken hususlardır.

Âlim ve âriflere karşı saygılı ve insafî bakışı da kendisine karşı hemen her çevrede hüsn-i zan oluşturmuştur. Türkçemize “İslâm Önderleri Tarihi” adıyla tercüme edilen “Ricâlü’l-fıkr ve’d-da’ve fi’l-İslâm” isimli eserinde o bir taraftan Hâce Muînuddin Çeştî (öl. 627/1230), Hâce Nizâmeddin Muhammed b. Ali (öl. 725/1325), İmam-ı Rabbânî (öl. 1034/1624) gibi tasavvuf öncülerine yer verirken diğer taraftan da yine bu eserinde birçok âlim tarafından tenkit edilen ve hatta kimileri tarafından dışlanan İbn Teymiye’ye de uzunca bir yer vermiştir. Bahsettiği kimselerin elbette tüm görüş ve düşüncelerine katıldığı söylenemez; ancak her birinin örnek alınacak ahlâk ve gayretlerini takdir etmekten de geri durmaz. Nedvî bu bakış açısıyla İslâm ümmeti arasındaki ihtilafların firkalaşmaya sebep olmaması gerektiğini göstermeye çalışmıştır.

Yazdığı eserler onun davet ve irşadının muhtevasının zenginliğine şahittir. İslah ve tecdid merkezli bir yaklaşıma sahiptir. İslam dünyasındaki cemaatleşmelere karşı olmasa da onlar hakkında değerlendirmelerini yapmaktan çekinmemiş, doğrularını desteklemiş yanlışlarına dikkat çekmiştir. Kendisi tasavvufî bir gelenek içinde irşadıyla müstakil bir cemaat oluşturmamış, çağı okumaya çalışan bir âlim ve davetçi vasfıyla ümmete eserleriyle ve konuşmalarıyla yol göstermeye çalışmıştır.

Nedvî’nin davet ve irşadı, insan yetiştirme ve halkı bilinçlendirme merkezlidir. Başkanlığını yaptığı Nedvetü’l-ulemâ’nın, bünyesinde bulundurduğu medreseleri, üniversiteleri, yurtları, *er-Râid* isimli Arapça gazetesi, “Yeniden İslâm’a” sloganıyla çıkan “el-Ba’su’l-İslâmî” (İslâmî Diriliş) isimli dergileri onun bu yönüne işaret eder. Yazdığı eserler, verdiği konferanslar ve üye olduğu kuruluşlar dikkatle incelenecek olursa, onun ümmeti uyandırma, uyarma ve bilinçlendirmeye ne kadar büyük değer verdiğini açıkça ortaya koymuş olacaktır.

“*Ridde ve lâ Ebâ Bekre lehâ*” (Bir İrtidad Var; Fakat Ona Karşı Bir Ebû-bekir Yok) adlı eserinde onun davet ve irşadının merkezine çağdaş sapmaları ve akidenin yeniden tashihini yerleştirdiğini görüyoruz. Bu eserde özetle der ki:

“İslâm ülkelerinde sayıları çok fazla olmayan irtidadlar (İslâm’dan başka bir dine geçmeler) oldu; ama son dönemde, Batı’nın Doğu’ya karşı başlattığı siyasî ve kültürel savaş sonucu İslâm dünyasında yaşanan irtidad, bütün tarihte olanlardan farklı, derin, etkili ve yaygındır. Daha öncekilerde iki özellik vardı: 1. Müslümanlar bu olayları nefretle karşılardı, 2. Dinden dönenler, İslâm toplumundan ayrı-

lırlardı. Son çağda yaşanan irtidadda ise hem tepki yok hem de mürtedler toplumdan ayrılmıyorlar.

Batı, Müslüman doğuya inkârı ve maddeciliği taşıdı. Allah, vahiy, peygamberlik, âhiret, manevî ve ahlâkî değerler inkâr ediliyor, bunların yerine maddeci felsefe ikame ediliyordu. Bu felsefenin hedefi, İslâm dünyasının okuryazarları, aydınları ve onların etkisinde olan gençlikti. Bu felsefeye bağlılık, dindarların dinlerine bağlılıkları gibi, hatta daha sıkı oldu; bu sebeple ben buna ‘dinsizlik dini’ diyorum. Bu felsefe ve ona dayalı hayat tarzı, İslâm dünyamızın ailelerine, liselerine, üniversitelerine saldırdı; bugün hiçbir aydın aile yoktur ki, içinde bu yeni “din”e inanan, onu takdis eden birileri bulunmasın. Bu aydınlarla samimi görüşmeler yaptığınızda onların, Allah’a ve diğer iman esaslarına inanmadıklarını görürsünüz. En iyileri şöyle derler: ‘Bu gibi konular üzerinde kafa yormuyor, fazla önem de vermiyorum’. İslâm dünyası on dokuzuncu asırda tebliğ, iman, düşünce ve ilim alanlarında zayıfladı, yaşlandı; ama zayıflayan ve yaşlanan İslâm değildir, Müslümanlardır.”⁵⁷

Nedvî, tasavvufi terbiyeye de önem verir ve fakat onun da zaman içerisinde yer yer bir takım hurafe ve yanlışlarla safiyetini yitirdiğine dikkat çekerek. Ona göre Rabbânî âlimlere düşen önemli bir vazife de tasavvufi terbiyeyi nebevî bir üslûpla yeniden buluşturmadır. Diğer bir ifadeyle tasavvufi terbiyenin de tecdidine ihtiyaç vardır.⁵⁸

Karadâvî’ye göre Nedvî’yi davet ve irşadda başarılı kılan hususlar şunlardır:

1. Parlak bir zekâ, akl-ı selîm ve hikmet
2. Din, dil, tarih, ilim ve hadiselerle dair geniş bir kültür
3. Edebî bir kabiliyet
4. Diri bir gönül
5. Yüce bir ahlâk
6. Sahih ve sağlam bir akide⁵⁹

4.3. Usul ve Üslûbu

Nedvî’nin üslûbu görebildiğimiz kadarıyla nebevî bir üsluptur. Dışlayıcı değil, kucaklayıcı; itici değil merkeze doğru yaklaşımcı bir usulü vardır. Yanlışla dikkat çekmek, doğruyu ortaya koymak, ıslahı öncelemek ve fakat asla yıkmamak ve kimseyi küstürmemek üzere bina edilmiş bir hareket tarzına sahiptir. Ona göre

⁵⁷ bk. Hayreddin Karaman, *İslami Hareket Öncüleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), I, 392-393.

⁵⁸ Tasavvufa dair değerlendirmeleri için bk. Abdülbârî en-Nedvî, *Beyne’l-tasavvuf ve’l-hayat*, çev. Muhammed er-Râbî el-Hasenî en-Nedvî (Şam: Mektebetü’l-Fârâbî, 2003), 17-27.

⁵⁹ Karadâvî, *Nedvî*, 72-78.

bugün İslam ümmetinin riayet etmesi gereken en büyük farzların başında, ümmetin birliğini sağlamak gelir. Bu itibarla yapılması gereken Müslümanları uyandırmak ve birleştirmektir.

Ona göre Müslümanların yeniden izzet bulması, “Yeniden İslam’a” diyerek hurafelerden ve bid’atlardan arınmış tertemiz bir akîde, iyi yetişmiş bir hizmet kadrosu ve fert fert eğitim yoluyla olacaktır. O bu konuda özetle şöyle der:

“Bugünkü problemin çözümü savaşıla, şiddetle, kamunun ayaklanması ile olacak gibi değil, İslâm’da ne engizisyon vardır ne de işkence; zaten bunlar olursa aksi tesir yapacak, inkârı daha da azdıracaktır. Bugün gerekli olan sabır, hikmet, tahammül ve araştırmadır. Bu olayın sebebi nedir sorusu sorulacak ve etrafı düşünülecek ve derin araştırmalar yapılacaktır.

Bugün meselemiz, ahlâkın gerilemesi, ibadetlerin zayıflaması, dini şiarların (sembollerin) terk edilmesi değildir; meselemiz bunlardan daha önemli ve daha derindir: Bugün iman ile inkârın, İslâm ile dinsizlik dininin karşılaşması ve çatışması söz konusudur ve dünyanın geleceğini de işte bu çatışma belirleyecektir. Batı düşüncesi, zihniyeti, kültürü ve hayat tarzı, edebiyat, sanat, medya, siyaset gibi araçları kullanarak tabana da yayılmaktadır ve bugünün cihadı işte bu cereyanı durdurmaya ve aydınlarımız ile gençlerimizi kendi dini ve kültürel değerlerimize döndürmeye yönelik çalışmalar ve gayretlerdir.

Bugün Müslümanların en önemli ihtiyaçları yeni bir İslâmî harekettir ve bunun sloganı da “yeniden imana, yeniden İslâm’a”dır. Slogan da yetmez, önce derin incelemelere, tefekküre, plan ve programa, daha önemlisi de bunları yapacak olan kadrolara ihtiyaç vardır. Bu kadrolarda yer alacak insanların başlıca nitelikleri şunlardır: Yalnızca bu işle uğraşmak, kendilerini bu harekete angaje etmek, iyi yetişmiş olmak, hiçbir menfaat, mevki, iktidar ve göreve talip olmamak, yemeyip yedirmek, almayıp vermek, hiçbir grupla onların ihtirasla peşine düştükleri hedefler ve menfaatler konusunda yarışa girmemek, yaptığını yalnızca Allah rızası için yapmaktır.

Bizim ilmi kurumlara ihtiyacımız var. Sağlam ve güçlü bir İslâm Edebiyatı icat etmek gerekiyor ki, onunla gençlerimiz batı felsefesinin köleliğinden kurtulsunlar ve kendi değerlerine dönsünler. Ben hayatımın hiçbir döneminde din ile dünya işlerini, din ile siyaset ve iktidarı birbirinden ayırma manasında laik olmadım ve olmam; fakât şimdi meselemiz, içinde bulunduğumuz şartlara göre faaliyetleri sıralama ve öncelikleri belirleme meselesidir.

Bugün şu vasıflara sahip âlim ve eğitimcilere ihtiyacımız: Mevcut durumdan rahatsız olacak, acı duyacak, yabancılaşmış aydınlarımızın tedaviye ve ıslaha muhtaç ‘bir çeşit hastalar’ olduklarını kabul edecek -bugün maalesef ortalıkta gö-

zükmeden- şefkatli bir yaklaşımla tebliğ ve davette bulunacak, bilim ve hikmete dayalı bir misyon ve vazife şuuru, samimi bir iyi niyetle işe koyulacak, şahsı ve yakınları için herhangi bir menfaat peşinde olmayacak, insanların ihtirasla göz diktikleri servet ve siyaset iktidarı ile meşgul ve bu hedefte kimseye rakip olmayacak. Çeşitli sebepler ve faktörlerle oluşmuş bulunan bu yabancılaşma ve sapmaları düzeltmek için şunlara benzer bütün yolları kullanacak: Görüşmeler, arkadaşlık ve dostluklar, diyaloglar, yazışmalar, seyahatler, etkili güzel ahlâk ile davranış, şahsi bağlar ve ilişkiler, dünya menfaatine prim vermeyen yüce bir kişilikle peygamberlerin ahlâkını temsil (yaşamak ve yaşatmak).⁶⁰

Nedvî, ilmî ve terbiyevî müesseselere büyük önem vermiştir. Ömrünün sonuna kadar başkanlığını yaptığı Nedvetü'l-ulemâ'nın şîârını şöyle ifade ederlerdi: "Faydalı olan her eskiye ve uygun olan her yeniye merhaba demek, sağlam iman ile geniş ve derin ilmi bir araya getirmek, hedefler ve amaçlar üzerinde sebat ederken teferruat ve araçlarda daha iyiye doğru açılım ve geliştirme yapmak, mirasın saf ve asla uygun olanını almak, bozulmuş olanını terk etmek."⁶¹

Nedvî'nin etkili bir davetçi olmasında sade bir hayatının olması ve zâhidâne bir ömür sürmesinin de önemi büyüktür. İlmin ve davetin izzetini korumak için kendisi adına olmasa bile el açan ve isteyen bir konuma hiç düşmemiştir.

İnsanların ayıplarını ortaya çıkarmak, şahsiyetlerini rencide etmek gibi bir yola hiçbir zaman başvurmamış ve fakat usul ve üslûbuna riayet ederek de yanlışlıkları ortaya koymaktan kişi ya da cemaatleri bu noktada uyarmaktan da geri durmamıştır. Onun yapıcı, yumuşak, birleştirici üslubu ve yaklaşımı, gerektiği zaman sertleşmesine, kesin taraf ve tavır tercihinine engel olmamıştır. Mesela Hindistan'ın putperest Hindu hükümeti, Müslümanlara mahsus ahvâl-i şahsiyye (şahıs, aile, miras hukuk alanı) kanununu değiştirmeye, şeriata aykırı olan bazı maddelere Müslümanları mecbur kılmaya kalkıştığında Nedvî kükreyen bir arslan kesilmiş, arkasına duyarlı Müslümanları almış, mitinglerde etkili konuşmalar yapmış, etkili şahıslara mesajını ulaştırmış ve bu teşebbüsü akamete uğratmıştır.⁶²

Karadâvî; Nedvî'nin davet esaslarını, muhtevasını ve üslûbunu maddeler halinde şöyle sıralar:

- Maddeci felsefeye karşı imanı derinleştirmek
- Vahyi akıldan üstün tutmak
- Kur'ân ile bağı güçlendirmek

60 Karaman, *İslami Hareket Öncüleri*, I, 394-395.

61 bk. Karadâvî, *Nedvî*, 21-22.

62 bk. Karaman, *İslami Hareket Öncüleri*, 413.

- Hz. Peygamber'in (s.a.) sünnet ve sîreti ile bağı güçlü tutmak
- Nefsi terbiye etmek, ondaki ilahi ruhu canlandırmak
- Yapmak, yıkmamak; birleştirmek, bölmek
- Allah yolunda cihad ruhunu diri tutmak
- Tarih şuurunu canlı tutmak
- Batı düşüncesine ve maddeci uygarlığa eleştirel bakmak
- Etnik ayrımcılık ve ırkçılık ideolojisine karşı çıkmak
- Peygamberliğin, Hazreti Muhammed -sallallahu aleyhi ve sellem- ile sona erdiği inancını sağlam tutmak
- Fikir irtidadına karşı direnmek
- Ümmetin insanlık için yüklendiği misyona ve bunun devam etmesi zaruretine dikkat çekmek
- Sahabenin değerini ve dindeki yerini açık olarak ortaya koymak
- Filistin davasını ümmetçe dava edinmek
- Hür İslâmî eğitime önem vermek
- Çocukların ve gençlerin iyi yetişmesini önemsemek
- Kendini Rabbine adanmış çağdaş âlimler ve davetçiler yetiştirmek
- İslâmî uyanış ve hareketlere rehberlik etmek
- Gayr-i Müslimleri İslâm'a çağırma⁶³

Netice olarak denilebilir ki Nedvî, yirminci yüzyılda ümmetin meselelerinin farkında olarak, çözümünü uğrunda sadece fikirleriyle kılavuzluk eden bir âlim ve davetçi değil, aynı zamanda irfan ehli bir ârif ve aksiyoner bir ıslahatçıdır.

63 Bk. Karadâvî, Nedvî, 79-95.

KAYNAKÇA

- Algar, Hamid. "İmâm-ı Rabbânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/194-195. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Algül, Hüseyin. "Mus'ab b. Umeyr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/226. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Birişik, Abdulhamit. "Nedvî, Ebu'l-Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/515. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Şahîhu'l-Buhârî=el-Câmi'uş-şahîh*. nşr. Bedrettin Çetiner. 4 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1413/1992.
- Gündüz, Mehmet Salih. "Mus'ab b. Umeyr'in Hayatı Kişiliği ve İslam Tarihindeki Yeri". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/1, (Haziran 2017), 107-142.
- Câhiz, Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-tebyîn*. nşr. Abdüsselâm M. Hârûn. 7 Cilt. Kahire: 1388/1969.
- Çağrı, Mustafa. "Da'vet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/16. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Ebû Nu'aym, Ahmed b. 'Abdullâh b. Ahmed el-İsbehânî. *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Aşfiyâ*. 9 Cilt. Mısır: es-Sa'ade, 1399/1974.
- Hamevî, Şihâbuddin Ebû Abdillâh Yâkût. *Mu'cemu'l-udebâ*. tah. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, 1993.
- İbnu'l-Cevzî, Abdurrahman. *Veliler Serdari Hasan-ı Basrî*. ter. Mustafa Kaya. İstanbul: Erkam Yayınları, 1992.
- İbn Hacer, 'Ahmed b. 'Ali el-'Askalânî. *el-İşâbe fi temyîzi's-şahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995.
- İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdulmelik. *Siretü n-Nebeviyye*. thk. Ömer Abdus-selam. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l Arabi, 1990.
- İbn Sa'd, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *eş-Tabakâtu'l-Kubrâ*. nşr. 'İhsan 'Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 1388/1968.
- Karadâvî, Yusuf. eş-Şeyh Ebu'l-Hasen en-Nedvî Kemâ Araftühü. Dımaşk/Şam: Dâru'l-Kalem, 2001.
- Karaman, Hayreddin. *İmâm-ı Rabbânî ve İslam Tasavvufu*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Karaman, Hayreddin. *İslami Hareket Öncüleri*. 4 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Levent, Etem. *Hasan-ı Basrî'nin Hayatı Öğretim ve Tefsir Yöntemi*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2005.

- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Şahîhu Müslim=el-Câmi 'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1413/1992.
- Nedvî, Abdülbârî. *Beyne't-tasavvuf ve'l-hayat*. çev. Muhammed er-Râbi' el-Hasenî en-Nedvî. Şam: Mektebetü'l-Fârâbî, 2003.
- Nedvî, Ebu'l-Hasen Ali. *el-Hasenü'l-Basrî*. 3. Baskı. Kahire: el-Muhtârü'l-İslâmî, 1978.
- Nedvî, Ebu'l-Hasen Ali. *Müceddid-i Elfisânî İmâm-Rabbânî*. Çev. Yusuf Karaca. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2005.
- Önkal, Ahmet. "Akabe Biatları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/211. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Sirhindî, Ahmed. *İsbâtü'n-nübüvve*. (Resâil-i Müceddidiyye içinde). nşr. Mahbûb İlâhî. Lahor: 1965.
- Sirhindî, Ahmed. *Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî*. Karçı: 1392/1972.
- Topaloğlu, Bekir. "İrşad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/454-455. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Tosun, Necdet. *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî Hayatı Eserleri Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Gönül Erleri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1991.